

MICHAEL O'FLAHERTY

НЕЧУЕНИТЕ 12 МИЛИОНИ

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

НЕЧУЕНИТЕ 12 МИЛИОНИ

Непоколебливите гласови на жените Роми и
Патувачи

Michael O'Flaherty

Превод од оригиналната верзија на
англиски јазик

Дозволена е репродукција на извадоци
(до 500 зборови), освен за комерцијални
цели, сè додека е зачуван интегритетот
на текстот, извадокот не се користи
надвор од контекст, не дава нецелосни
информации или на друг начин не
го заведува читателот во однос на
природата, обемот или содржината на
текстот. Изворниот текст секогаш мора
да се наведе на следниов начин: "©
Совет на Европа, година на објавување"

Сите други кореспонденции во врска со
овој документ треба да се упатуваат до
Канцеларијата на Комесарот за човекови
права

©Совет на Европа, октомври 2025
Печатено во Советот на Европа.

Фотографии:

Насловна страница и страници 4-5, 6-7, 10-11, 13,
16-17, 18-19, 20-21, 24, 26-27, 31, 33, 38-39, 41-42,
44-45, 50-51, 53 (горе), 55, 63, 66-67, 69, 73, 75,
77, ©Совет на Европа/Giorgos Moutafis

Задната корица и страници 8-9, 14-15, 22-23, 35,
53 (долу), 59, 60, 78, ©Совет на Европа/Candice
Imbert

Страница 46, учтивост на REDI Recycling,
Северна Македонија

Страница 47, учтивост на Voice of Romni,
Украина

Страница 49, учтивост на уметничката
компанија Untold Stories

Страници 56-57, учтивост на Документацискиот
и културен центар на германските Синти и
Роми/Ларс Керел

Страница 58, учтивост на Документацискиот и
културен центар на германските Синти и Роми/
Фион Грезе

Страница 61, учтивост на Европскиот ромски
институт за уметност и култура (ERIAC)

Страници 62, 64, 71, ©Совет на Европа/Alban
Hefti

Страница 70, учтивост на Е-Ромња, Романија

Дизајн и изглед: Совет на Европа, Канцеларија
на Комесарот за човекови права

СОДРЖИНА

БЛАГОДАРНОСТ	5
МОРА ДА СЕ ПОГЛЕДНЕМЕ ВО ОГЛЕДАЛО	7
ДРВЈАТА МОЖАТ ДА ВИРЕАТ НА ОВАА ЗЕМЈА	12
НАДЕЖТА НА ПОЛИКСЕНИ ЗА ПРВОТ УЧИЛИШЕН ИЗЛЕТ	30
СОФИЈА ИМА НОВ СОН	43
КУРШУМИ, СТРАВ И УСКРАТЕНА ПРАВДА	50
МЕТНОСТИТЕ НА ОТПОРНОСТА	58
ДАЛИ ПРАВИМЕ ДОВОЛНО ЗА ДА ЗАПРЕМЕ ЕДЕН ОД НАЈГОЛЕМИТЕ СКАНДАЛИ СО ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО ЕВРОПА?	65
ИТНОСТА Е РЕАЛНА	72
ОДГОВОРНОСТА Е НАША	74
МЕТОДОЛОГИЈА	76
КРАЈНИ БЕЛЕШКИ	79

Комесарот О'Флахерти разговара со жени и со директорката на градинката во населбата Агија Софија во Солун, Грција.

БЛАГОДАРНОСТ

Изразувам искрена благодарност до членовите на заедниците на Роми и Патувачи, особено на жените и девојките, кои великодушно го споделија своето време и животни искуства со мене и мојот тим во текот на мојата работа. Некои од нивните приказни се составен дел од оваа книга.

Искрено им се заблагодарувам на организациите на граѓанското општество и бранителите на човековите права на Ромите и Патувачите, вклучувајќи ги и учесниците на Експертската консултативна средба „Застапување за човековите права на Ромите и Патувачи на територијата на Советот на Европа“, организирана од мојата Канцеларија во Стразбур на 9-10 септември 2024 година, за нивниот огромен придонес.

Исто така, им се заблагодарувам на властите на Финска, Грција, Ирска, Северна Македонија и Словачка за нивната помош во организирањето на моите посети на нивните земји од јуни 2024 до април 2025 година. Моите ангажмани за време на тие посети ми помогнаа да извлечам суштински сознанија за оваа книга.

Мојата благодарност до Џени Циропулу, новинарка, продуцентка на подкасти и документарист, Горгос Мутафис, фоторепортер и организациите кои дадоа дозвола за репродукција на слики, Одделот за Роми и Патувачи на Советот на Европа и другите вработени во Советот на Европа кои ја поддржаа подготовката на оваа публикација.

Michael O'Flaherty

МОРА ДА СЕ ПОГЛЕДНЕМЕ ВО ОГЛЕДАЛО

Низ годините што ги поминав работејќи за заштита и промоција на човековите права, гласовите на жените и девојките Роми и Патувачи¹ одекнуваа со моќ и јасност.

Кога го започнав моето патување како Комесар за човекови права на Советот на Европа, овие средби повторно почнаа да ги обликуваат моите најсилни спомени.

Во источна Словачка, запознав Ромка која беше насилно стерилизирана.

Ми кажа дека ова не е само неправда што ја претрпела одамна. Тоа беше неправда што, децении подоцна, продолжи да ѝ го уништува животот. Неодамна таа го изгуби единственото дете и одеднаш се најде сама, соочена со огромна неизвесност и длабока несигурност како што старееше.

Таа живее во неформална населба во Хермановце, позната како „населба на островот“ која често се поплавува по силен дожд.

Таа зборуваше за тоа како, до денес, жените сè уште не го добиле обештетувањето кое им припаѓа за дела што државата веќе ги признала како срамни.

Денес, таа сè уште се бори за правда.

Таа, заедно со други Ромки кои имаат преживеано принудна стерилизација извршена од 1960-тите до почетокот на 2000-тите и со поддршка од граѓанското општество, бараат државата да преземе одговорност.

Нивните постапки се моќен пример за тоа како Ромките кои претрпеле толку страшни повреди се спротивставуваат и ги бараат своите права.

Но во сржта на прашањето е следново: освен што зборуваат за тоа, што прават општеството и институциите за навистина да ја почитуваат, заштитат и

промовираат безбедноста и достоинството на Ромките, и да обезбедат правда?

Во Ирска, жена Патувач ме пречека на местото каде што престојува со своето семејство. Нејзиниот син тинејџер беше таму со пријателите, видно зафатен, додека нивното смеење одекнуваше низ целиот простор. Таа ми зборуваше за важноста да им се помогне на младите да најдат цел, нешто на што тие можат да бидат горди додека се соочуваат со секојдневните предизвици.

Токму оваа мајка, заедно со многу други, подоцна ме однесе на гробиштата каде што ставија споменик во чест на Патувачите кои починале од самоубиство.

Тоа беа жени кои се здружија за да се соочат со неприфатливите, шокантни стапки на самоубиства кај младите мажи и жени Патувачи, правејќи ја оваа тема важна во јавниот дискурс во Ирска.

Почнувајќи од јуни 2024 цела година, патував во бројни земји. Бев великодушно пречекан од многу жени и мажи, девојки и момчиња Роми и Патувачи. Ги посетив нивните домови, нивните населби и места за престој и разговарав со бранители на правата Ромити и Патувачите кои носат промени низ Европа.

Сведочев на услови за живеење што можам да ги споредам само со рушевините што сум ги видел во воени зони или во некои од најсиромашните краевии на планетата.

Видов живот без вода. Живот без струја. Лишувањето што го допуштивме да опстојува.

Скандалозно е што во некои области, иако постои инфраструктура и финансирање, овие заедници постојано наидуваат на антициганизмот² и недостатокот на можности.

Го видов лидерството, креативноста и храброста на жените и девојките Роми и Патувачи. Но, исто така видов и недостаток на простор и политичка волја за да бидат слушнати и поддржани. Сексизмот со кој се соочуваат – меѓу многу други слоеви на предрасуди и дискриминација.

Се сретнав со ромски семејства кои ги имаат погребано своите деца чии животи згаснале од куршуми испукани од полицијата.

И кога се збогував, повторно се запрашав: уште колку време ќе помине пред животите и можностите на секој од нас, сега или во иднина, да се подеднакво заштитени и подеднакво да напредуваат?

Во текот на оваа една година, видов и нешто друго:

Го видов жарот на колективниот отпор, силата на единството и цврстата солидарност.

Видов како цвеќиња вуреат низ стврдатниот бетон.

Видов како бранители на човекови права ризикуваат сè. Се вклучуваат за да ја пополнат празнината која ја оставила државата.

Но ова е премногу тешко за неколкумина да го носат сами. Колку долго тие можат да издржат без систем што навистина им овозможува работа, наместо да ги потценува или да ја фали од далеку нивната издржливост?

Во една прилика бев прашан од еден новинар зошто сакам да го употребам мојот глас за да ги поддржам и направам посилни гласовите на Ромите и Патувачите.

Затоа што во денешна Европа, премногу Роми и Патувачи продолжуваат да се соочуваат со неподнослива судбина: постои очигледен расизам³ и дискриминација во речиси сите области од животот. Премногу луѓе живеат во екстремна сиромаштија, сегрегација и изолација. И премногу од нас – кои имаат одговорност да дејствуваат – не прават доволно.

Ромите и Патувачите се најголемото малцинство во Европа.

На континентот, тие се од 10 до 12 милиони. Во рамките на Европската Унија, шест милиони.⁴

Ситуацијата во некои од нивните заедници е длабоко загрижувачка.

Без разлика на јазикот на кои ги раскажуваат нивните приказни, многумина од нив доживуваат предрасуди и насилство.

Овие страници ќе нè однесат на заедничко патување – не секогаш удобно.

Детско игралиште на стојалиште
за патници, Даблин, Ирска.

Ќе ги разгледаме тешките услови за живот со кои се соочуваат многу заедници низ Европа, влијанието врз нивното здравје и пристапот до здравствена заштита, патот кон правда и репарација за преживеаните од принудна стерилизација. Ќе видиме како пречките за образование и вработување спречуваат многумина да напредуваат.

Ќе се занимаваме и со полициското насилство и ќе ги видиме сидовите што се издигаат помеѓу овие заедници и правдата. Ќе ја истражиме нивната историја – вклучувајќи го и Холокаустот кој сè уште е непознат за многумина и ќе ги славиме уметностите, културата и јазиците на Ромите и Патувачите.

Ќе видиме што превземаат институциите и уште поважно што пропуштаат да превземат. Ќе им одадеме почит на оние што се тука кога никој друг не е – бранителите на човековите права и националните институции за заштита на човековите права и еднаквоста.

И на крајот од ова патување, ќе си го поставиме прашањето: што сега? Постојат низа активности што мора да се преземат за да се воспостави рамка на заштита која навистина е достапна за сите.

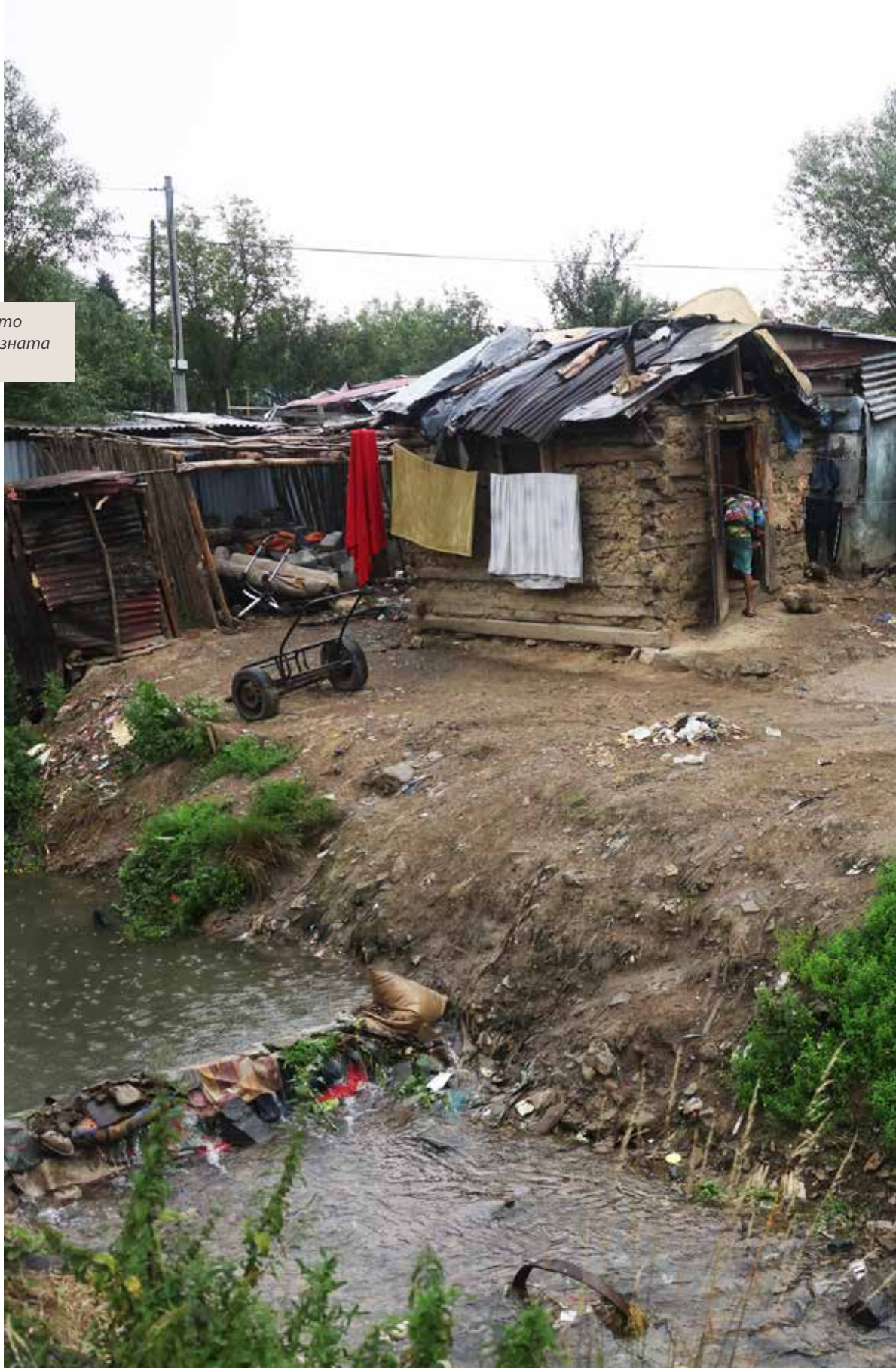
Мораме да се погледнеме во огледало.

Да размислиме, учиме, се соочиме со нашите предрасуди и со оние на другите со кои патиштата ни се преплетуваат.

Да избереме да сме против нееднаквоста и неправдата.

И да дејствуваме сега, користејќи ги сите наши средства во поддршка и солидарност со Ромите и Патувачите низ Европа.

Оваа ромска населба во селото
Хермановце во Словачка е позната
како „населба на островот“.

ДРВЈАТА МОЖАТ ДА ВИРЕАТ НА ОВАА ЗЕМЈА

Кога соодветен дом е сè уште желба

Емилија направи ориз утрово. Нејзините три деца го обожаваат. Но стаорците ја нападнаа храната. Таа секогаш мора да се сети да го крие под три или четири лимени садови за да го заштити, но денес задоцни.

Куќата на Емилија е составена од материјали што нејзиното семејство ги собра од ѓубрето. Во малата соба каде што спијат нејзините деца, просторот е толку тесен што еден човек едвај може да се смести.

„Се извинувам за влагата," вели таа. „Вчера врнеше и секој пат кога врне, нашиот дом се поплавува."

Децата и покрај тешките услови, се смеат, трчаат и се задеваат меѓусебно.

Небото повторно се затемнува. Се подготвува уште една есенска бура и Емилија почнува да го собира и она малку што може пред да се засолни во црквата.

Кафена, застојана река надоаѓа во областа.

Таму каде што завршува асфалтираниот пат, започнува каливата населба, изолирана од остатокот од светот.

Ова не е некоја фикција или далечно секавање. Ова е Европа во 2020-тите.

„Мојот сон е..."

Се наоѓам во ромска населба во Јаровнице, Словачка. Од отворената врата на колибата, без мебел и апарати, светлината на познат екран ја осветлува темната внатрешност.

„Моето име е Дениса. Одам во училиште само за ромски деца. За време на Ковид-19, училиштето ни даде таблети и пристап до интернет," вели насмеаната

тинејџерка, пречекувајќи ме во домот на нејзиното семејство.

„Навистина сакам да гледам ТВ серии, но тука ретко имаме струја или вода. Жал ми е што мојата облека не е чиста, а косата не ми е добро расчеслана," се извинува.

„Кој е мојот сон?"

„Би сакала да имам вода и струја дома за да можам да завршам средно училиште. Тоа е мојот сон."

Слушам ехо од овие соништа и желби во други места за престој што ги посетувам. Основните потреби сè уште недостасуваат за тие да се насочат на својата иднина.

Срамно е што жените и девојките што ги среќавам чувствуваат потреба да се извинуваат.

Срамно е што нашите општества и институции избираат да го игнорираат тоа што нивните семејства, генерација по генерација, се турнати во сиромаштија и лишени од основни потреби.

Безбеден и здрав дом – она што секое дете треба да го има без прашање – сè уште е за многу ромски деца нивниот најголем сон.

Булдожери, пожар, и каде следно?

„Имаме убав поглед", вели еден тинејџер ром, гледајќи кон една од најбогатите населби во Солун во Грција. „Но живееме меѓу ѓубре," додава тој.

Одиме преку земјена површина расфрлана со импровизирани куќи и опкружена со урнатини неколку километри оддалечена од урбаниот дел на градот. Во населбата Царија, 40 ромски семејства ги трпат овие услови.

Еден кабел почнува да чади, прегреан од силното летно сонце и куповите запаливи остатоци се расфрлани наоколу. Собирањето отпад не постои, а отпадот од други области се фрла во населбата.

Кога имате безбеден дом, секоја сезона носи свој вид убавина. Но кога живееш изложен во вакво место за престој, секоја сезона носи свои предизвици.

Тука нема струја. Без стабилно снабдување со струја, луѓето живеат во енергетска сиромаштија.⁵

За да добијат струја, дури и привремено, тие се принудени да се качуваат по јавните столбови, ризикувајќи електричен удар или смртоносен пад. Многумина ми велат дека тие се казнети за овие импровизирани приклучоци.

Нема ни водоснабдување.

Некои жители носат тешки кофи со вода. Понекогаш

успеваат да донесат чиста вода од блиското засолниште за кучиња, благодарение на добрината на сопственикот.

И сепак, веднаш до местото за престој започна изградбата на четврта генерација технолошки парк, дизајниран да го направи Солун „главен град на иновациите“.

Но, за Ромите, ова не се очекува да ги подобри условите за живеење.

Наместо тоа, булдожерите претставуваат закана за постоењето на нивните домови.

Ми кажаа дека едно утро локалните власти пристигнале без предупредување и срушиле неколку куќи. Планираат да ја исчистат цела населба, без план за преселба. Тие биле запрени само кога Европскиот суд за човекови права наредил Грција да не ги иселува преостанатите семејства од населбата.

Во соседна Бугарија, спротивно на друга одлука на Судот, над 200 Роми во населбата Захарна Фабрика во Софија ги видоа своите домови срушени за еден ден.⁶

На 15 април 2025 година, под силен полициски надзор и закана од воден топ, возрасни и деца, болни и стари се најдоа како спијат на улиците, без никаква помош. Во следните денови, како што нивната ситуација прераснуваше во итна состојба, се соочуваа со препреки на секој чекор: „Не можете да се движите тука или таму.“

Градот оттогаш вети план за социјално домување, со поддршка од европски партнери – долгоочекувана обврска, која сега им дава надеж на жителите.⁷

Во Истанбул, Турција, слушам за ромски семејства по катастрофалните земјотреси што го погодија југоистокот на земјата пред неколку години, при што загинаа повеќе од 50.000 и неколку милиони жители на регионот останаа бездомни, според проценките. „Земјотресот ги зафати и нашите домови. Но, луѓето од нашите заедници имаа потешкотии да добијат финансиска помош и контејнерски куќи, ми велат.“ Тие исто така биле држени подалеку од пунктовете за помош.

Враќајќи се во Грција, заедницата во Царија не се откажува.

Фотографија од високо од населбата Царија во Солун, Грција.

„Се јавивме во канцеларијата на градоначалникот да побараме состанок, но постојано ни велат дека се премногу зафатени," вели еден млад татко.

Некои семејства се обиделе да изнајмат домови во градот, но сопствениците често одбиваат да ги изнајмат на Роми.

Други ги здружија своите заштеди за да купат земјиште во градот Хераклион Лагада и поставија приколки но соседите ги запалиле преку ноќ.

„Јас сум роден тука; служев во армијата; плаќам даноци. Зошто јас и моите деца треба да трпиме толку многу расизам?" прашува човек кој на крајот немал избор освен да се врати во местото за престој.

Многу верзии на "дом", една иста потреба

Се наоѓам на место што ми е длабоко познато: Ирска, мојата татковина.

Неколку зраци сонце пробиваат низ замрзнатиот зимски воздух, како да се обидуваат да го омекнат.

Го преминувам автопатот и свртувам на спореден пат. Скриено зад сидовите, се наоѓа место каде што живеат семејствата Патувачи.

Еден од нив ми мавта да дојдам. Со гордост, ми покажува прекрасен зелен вагон со заоблен покрив, обоен со сини, црвени и жолти бои. Дел од детството тој го поминал во друг вагон патувајќи со семејството.

„Нашиот живот беше прекрасен," вели со носталгија.

Сега, овој вагон се прикажува низ цела Ирска на саеми и други настани, каде што се споделува историјата на неговото производство и употреба, за да не се заборави.

Живеејќи номадски живот и движејќи се со кочии влечени од коњи, семејствата Патувачи тргувале со килими, ткаенини и овошје и ги поддржувале локалните заедници и економии со занаетчиски услуги.

Сепак пред многу години, законите во врска со неовластено поминување и другите закони постојано го ограничуваат нивното движење и - како и кај другите заедници во Европа кои се соочуваат со такви ограничувања - сега само малкумина сè уште патуваат.⁸ „Надвор од видот, надвор од умот" велат горчливо. Тие велат дека се чувствуваат затворени во местата каде што денес престојуваат, високи сидови често ги одделуваат од остатокот на градот.

Јас гледам со мои очи што тие мислат кога го велат тоа.

Караваните се распаднати, без струја, без тоалети, без топла вода за готвење или капење. Нема зелена

Сид го одвојува Авилу Парк, место за престој за Патувачи од соседната област во Даблин, Ирска.

површина на видик, само опасни урнатини каде што децата се обидуваат да играат. Нема простор за складишта и нема место за коњи - нешто што е централно за културата и економијата на Патувачите.

Некои места каде што престојуваат се толку пренатрупани што семејствата се принудени да се преселуваат каде што можат, распарчувајќи ги силните семејни мрежи на кои Патувачите се потпирале со генерации за да опстанат.

„Полека но сигурно, тие се обидуваат да ја скршат оваа култура“, вели една жена Патувач, зборувајќи за игнорирањето на локалната власт кон барањето на нејзината заедница да живее со почит кон нивните традиции.

За многу Роми и Патувачи низ Европа, е одбиена основната потреба: еднаквост, почнувајќи од безбедно и сигурно место, за мирен и достоинствен живот.⁹

Место каде што има топла вода, интернет, светла што се вклучуваат навреме за вечера и топол кревет за спиење.

Тоа место каде, на крајот од долгиот ден, се чувствува како дома.

Свој приврзок за клучеви

Автобус 11 го поврзува центарот на градот Кошице со населбата Луник IX, една од најголемите ромски населби во Словачка.

Слушнав дека е најстариот автобус во градот, нема услуги за чистење.

Исто така ми раскажаа дека околу 4.000 луѓе живеат во Луник IX во многу лоши услови. Повеќето згради немаат пристап до вода. Цевките се опасно стари. Во оние што имаат вода, водата тече само еден или два часа дневно и обично стигнува само до приземјето.

Видов како 10 или дури 20 членови на семејството се натрупани во 70–90 квадратни метри.

Ми раскажаа дека кога лифтовите не работат, постарите жители и лицата со попреченост остануваат заробени на горните катови.

Сепак, гледам знаци на надеж.

НВО во партнерство со ромските заедници и општини, работат на подобрување на овие ужасни услови. Микрокредити, закупи на земјишта и семинари за градежништво и финансиска писменост се дел од програмите што се спроведуваат во Луник IX и на други места во источна и централна Словачка.¹⁰

Во други делови од Европа гледам различни видови активности.

Караван: место за престој за Патувачи во Финглас, северно од Даблин, Ирска.

Во Халандри, Грција, општината започна иницијатива за преселување на 156 ромски семејства од две населби – една од нив беше срушена.

Ромите се преселија во станови во блиските населби, поддржани од општината, за да имаат време да почнат со обнова на својот живот.

Првите месеци беа тешки. Расизмот беше широко распространет.

Некои соседи дури собраа потписи за да ги иселат – еден од многуте начини на кои на Ромите низ Европа им се кажува дека не се добредојдени соседи.

Една Ромка од Халандри, чиј живот се промени откако се пресели во новиот дом, вели:

„На почетокот се плашев да ја напуштам населбата, стравувајќи од непознатото. Но како што минуваа годините, сè се промени. Моите деца учеа за училиште и за првпат можеа да ги поканат пријателите дома. Се вратив од работа, се одморив и си направив кафе. Како што ги запознававме соседите, градевме пријателства. Во свој дом, живееш во мир.“

Во Клуж-Напока, Романија, проектот Пата-Клуж финансиран преку Норвешките грантови поддржа

преселување на десетици семејства од сегрегирана, неформална населба близу депонија во областа Пата-Рат во стани во градот.¹¹ „Членови на ромската заедница, социјални работници и најважно, силна политичка волја се здружија“, вели Шина Келер, експерт за социјална инклузија и застапник за правата на Ромите, моментално постар секторски соработник во ЕЕА и Норвешки грантови.

Но проектот не запре само кај преселувањето.

„Тој продолжи со психосоцијална поддршка, помош при работа и систематска поддршка за учеството на децата во училиштата. Токму она што е потребно: холистички, долгорочен пристап. Дали имаше предизвици? Секако. Но, тој е јасен пример за вистинска инклузија.“

Додека потребите на заедницата остануваат да бидат итни, животите на некои семејства почнаа да се менуваат.

*Семејство што живее во населбата Луник IX во
Кошице, Словачка.*

Липи

За жал, проектот Халандри сега е замрзнат.

Општината остана без средства, агенциите имаа проблеми да се договорот, а соседните градови се спротивставија кога Ромите купија земјиште за да изградат мали домови: „не во нашиот двор“, повторно беше приговорот кој го слушаа Ромите.

Проекти како оние во Халандри, и оние водени од невладини организации во Луник IX, или поддржани од финансиски структури, носат надеж и промени, но исто така откриваат празнини и лекции.

Домувањето останува значително недоволно финансирано, многу сложено и скапо – што резултира со бавен напредок.

И не се работи само за тоа колку средства се достапни, туку и како тие се инвестираат.

Обезбедувањето пристап до соодветни домови и сместување за цели заедници е потребно повеќе од само тули и малтер. Тоа бара соработка со заедниците од самиот почеток, меѓувладина соработка и техничка експертиза.

Исто така, вклучува обезбедување на имот, станбен фонд и земјиште во интегрирани области, функционална инфраструктура која обезбедува пристап до основни услуги, и начини за плаќање на трошоците за живот, како и инклузивно образование – сè тоа преку дијалог со сите засегнати за таквата инклузија да не отстапи место на нови форми на сегрегација.

Општинското раководство и цврстата поддршка, поткрепени со знаење за потребите на заедниците, се клучни.

Ниту една врска во синџирот не може да недостасува.

Во Луник IX, децата гордо ми ги покажуваат дрвјата што ги засадили и ги негуваат со грижа. Нивните липи се полни со жолти цветови.

„Луѓето мислат дека тука ништо не расте“, ми велат. „Но гледај, успеавме! Дрвјата растат силно и здраво.“

И навистина е така.

Со грижа и упорност, животот наоѓа начин да расцвета.

Дете гледа кон живеалиштата во населбата Луник IX во градот Кошице, Словачка.

ОТВОРЕНИ РАНИ

Кога здравствените системи не можат да гарантираат грижа за сите

Пред да оди во болница, Маријана го криеше својот идентитет со намерна грижа.

Ми кажа дека ја облекла својата баламо носија.

За Ромите од Грција како Маријана, баламо се однесува на неромските Грци.

Да се идентификува како Ромка беше опасно. Таков изглед може да значи часови чекање, одбивачки погледи или целосно одбивање на грижата.

За време на пандемијата на Ковид-19, многумина од нас ја преиспитаа нашата врска со здравјето и инсистираа на еднаков пристап до здравствена заштита.

Сепак, пандемијата повторно со болна јасност ја откри системската дискриминација со која се соочуваат заедниците на Ромите и Патувачите низ Европа.

Во многу земји, тие беа жртвени јагниња во здравствената криза, прекумерно контролирани и исклучени од важни јавни информации и услуги.¹²

За премногу луѓе, правото на здравје¹³ сè уште останува недостижно.

За жените и девојките Роми и Патувачи, таа дистанца е огромна.¹⁴

Сепак, токму овие жени, заедно, и покрај сите пречки и дискриминација, ги водат промените во многу од местата што ги посетив.

Со жени од заедницата на Патувачи го одбележав Националниот ден за ментално здравје на Патувачите на церемонија во Лимерик, Ирска.

Жолти рози

Мирисот на влажна земја го исполнува воздухот. Небото е тмурно и сиво.

На гробишта во Лимерик, Ирска, жените Патувачи се собираат со букети жолти рози. Жолтата, велат тие, е бојата на свесноста и превенцијата за самоубиство – бојата на надежта, на новиот почеток.

Оваа криза¹⁵ е шокантна.

Стапките на самоубиства кај мажите Патувачи се седум пати повисоки отколку кај општата популација. Во однос на жените, пет пати повеќе. Самоубиствата сочинуваат 11% од сите смртни случаи меѓу Патувачите.¹⁶

Слушам дека децата наместо да играат „доктор“ или „пирати“, играат „погреб“, носејќи картонски кутии како ковчежи. Некои гробови тука припаѓаат на деца од само девет години.

Зошто?

Причините се сложени. Сиромаштија, дискриминација, лоши образовни резултати, бришење на културниот идентитет и ограничен пристап до здравствена нега, ми раскажуваат.

„Постојат проблеми со навремен и соодветен пристап до општи лекари за Патувачи. Она што го гледаме е дека Патувачите завршуваат во кризна состојба во Одделот за итна помош, чекајќи 12 до 13 часа, а потоа се испраќаат дома за да добијат амбулантски прегледи по седум или осум месеци“, вели Патрик Рили, координатор на Иницијативата за ментално здравје во Pavee Point, Центарот за Патувачи и Роми.¹⁷

„Знаеме дека услугите за ментално здравје не се доволно финансирани и постојат предизвици во пристапот до соодветни услуги. Од почетокот на Ковид-19, знаеме дека менталното здравје на Патувачите значително се влоши,“ додава тој.

Среќавам млади Патувачи во дваесеттите и раните триесетти, кои се плашат да видат доктор – загрижени дека дијагноза за ментално здравје може да доведе

Патрик МекДона, младински работник за ментално здравје во организацијата Involve, ја демонстрира друштвената игра „Без срам“. Даблин, Ирска.

до одземање на нивните деца, како што велат тоа се случувало во изминатите децении.

Овој страв се пренесува од генерација на генерација.

Патувачите бараат лица обучени за ментално здравје од нивната заедница – луѓе на кои им веруваат, кои можат да ги препознаат раните знаци на криза и да понудат поддршка.

Затоа што стигмата сè уште ги замолчува многумина пред да можат да проговорат.

И сепак, додека сведочам за товарот кој го остави оваа криза, исто така среќавам жени кои пишуваат нова приказна

Дванаесет жени Патувачи од областа на Лимерик започнаа да студираат ментално здравје и развој на заедницата на универзитет – решени да се вратат со знаење на кое нивната заедница може да му верува.

Нивното патување е засновано на нивното искуство за време на пандемијата со Ковид-19: живеејќи во места за престој, често без вода или основна хигиена, се

соочувале со занемарување од властите и растечката безизлезност – така многумина одлучија да дејствуваат, одбивајќи да го прифатат напуштањето како нивна судбина.

„Сакам да им покажам на моите деца дека можат да успеат“, вели Кристал. „Дека има подобри одговори од самоубиство.“

Опасности по животот

Кога ја посетив населбата Јаровнице во источна Словачка, истото место каде што ги слушнав соништата на ромските деца за вода и електрична енергија, видов облак чад што се шири кон небото.

Пожарите се честа и смртоносна опасност во маргинализираните ромски населби низ Европа, каде што пренаселеноста е честа и семејствата се потпираат на цврсто гориво за топлина, готвење и светлина – поттикнати од сиромаштија и недостаток на пристап до безбедни извори на енергија.

Во некои словачки региони, особено во источна Словачка, Ромите имаат поголема веројатност да бидат хоспитализирани поради повреди од изгореници, што бара специјализирана медицинска нега.

Само неколку дена по мојата посета на Јаровнице, ми стигна вест дека избувнал пожар, при што загина една жена.

Но опасностите по животот не завршуваат тука.

На некои места во Европа, населбите се наоѓаат во области непогодни за живеење, покрај загадени реки, во поплавни зони или на рабовите на депонии.¹⁸

Во други области, ромските заедници се исклучени од јавните услуги за собирање отпад, што ги изложува на загадување со отпад.

Шуто Оризари во Северна Македонија, општина со мнозинство Роми што ја посетив, е една од оние што ги трпат последиците од таквото занемарување. На 29 април 2025 година, институцијата надлежна за еднаквост во земјата утврди дека Градот Скопје ги дискриминира жителите на Шуто Оризари со тоа што не го собира нивниот отпад.¹⁹

Мерачите за квалитет на воздухот – кои го следат нивото на загадување и издаваат безбедносни предупредувања – почнаа да се инсталираат низ голем дел од Скопје. Но не и тука.

Всушност, за ромските заедници, опасностите од загадените средини се само дел од приказната. Ограничениот пристап до здравствена заштита – до установи кои општеството често ги зема здраво за готово – исто така остава многумина без потребниот третман. Оваа смртоносна комбинација ја продлабочува здравствената разлика и ја става нивната благосостојба во сериозен ризик.

Жените и девојчињата можеби го носат најголемиот товар, со долгорочни последици врз нивното здравје, додека често се оние кои се одговорни за водење на домаќинствата и грижа за своите семејства.²⁰

Во Словачка и Грција, исто така ми беше кажано дека амбулантните возила понекогаш одбиваат да влезат во населби или соседства каде што живеат Ромите, дури и за итни случаи или ситуации како породување, оставајќи ги жителите сами да бараат медицинска помош.

„Никогаш повеќе нема да имаш деца“

Во Словачка, среќавам ромски жени кои преживеале присилна стерилизација.

Една од нив ми кажа дека ова ѝ се случило во 1988 година. Таа чувствувала отежнато дишење и на крајот била примена во болница.

Се сретнав со активистки и претставнички на организацијата Poradňa од Словачка. Овие жени заеднички бараат правда.

„Никогаш повеќе нема да имаш деца“, ѝ рекол докторот кога се разбуди од анестезија. Никој не ја информирал за планираните постапки на докторот.

Трагично, оваа нечовечка практика систематски се применувала на ромски жени и жени со попреченост во претходните децении и продолжи да се повторува и во следните години.

За ромските жени од Словачка, и за безброј други жени низ Европа – вклучувајќи ги Чешка, Финска, Норвешка и Шведска – физичките и емоционалните лузни од ваквото насилство остануваат отворени рани.

Присилните стерилизации се дел од мрачно наследство на системска, брутална дискриминација, која им ги одзема на ромските жени нивното репродуктивно здравје и права, телесна автономија и способност.²¹

И додека ништо не може да го врати назад насилството со кое се соочиле, државите им должат на овие жени вистина, правда, репарација и цврсти гаранции дека таквите злоупотреби никогаш повеќе нема да се повторат.

И во Словачка и во Чешка, преживеаните долго време бараат соодветни механизми за надомест за да ги поддржат како поминуваат годините.

Иако Чешка вовеле таква шема, многу преживеани не го добија надоместот поради процесни бариери и неуспеси.²² Неодамнешните судски појаснувања и продолжен рок – постигнат преку неуморните напори на преживеаните и нивните бранители – нудат зрак надеж за правда и правен лек.

Словачка, засега, понуди само јавно извинување и одредена надеж дека иницијатива е во тек.²³ Но само зборовите не можат да поправат децении на направена штета. Заедно, и со поддршка од граѓанското општество, ромските жени бараат правда и еднаква грижа.

Време е за конкретна и значајна акција за да се адресира ова мрачно поглавје во поновата историја на Европа.

Борбата за еднаква, квалитетна репродуктивна нега

Многу ромски жени останале со длабока недоверба кон здравствениот систем – систем кој, во некои земји, продолжува да ги сегрегира ромските мајки во породилни одделенија и им го одзема еднаквото право на здравствена заштита.

Дури и денес, наративи на стигматизација за приватниот и семејниот живот на Ромите и Патувачите продолжуваат да се шират – вклучително и од некои политичари – поттикнувајќи ја нивната дискриминација и исклучување.

Низ цела Европа слушам приказни за жени Ромки третирани со рамнодушност или презир во породилни одделенија или во други здравствени установи, изложени на вербално малтретирање, физичко малтретирање или најдиректни одбивања за згрижување и одложувања.²⁴

Во Ирска, академските истражувања документаат како жените Патувачи биле оставени без надзор за време на породувањето, подложени на медицински процедури без нивна согласност и се соочувале со повторени одложувања и дискриминација за време на акушерската нега.²⁵

Ова не се изолирани случаи – тие се дел од систем каде расизмот и дискриминацијата врз основа на пол се преплетуваат, одземајќи им го на жените и девојчињата изборот за своите тела и животи.

Резултатот е траен јаз во пристапот до нега.

Една приказна од Шуто Оризари, Северна Македонија, сè уште ми одекнува.

Ми кажаа дека, веќе неколку години, ниту еден гинеколог не ја обслужувал оваа заедница. Некои доаѓале и си заминувале и никогаш не останувале долго.

„Имаше случаи каде жени раѓаа на сред улица“, вели Салија Бекјир Халим, извршна директорка на Иницијативата за правата на ромските жени од Шуто Оризари.

Во 2012 година, жените Роми и правни експерти се здружија за да се изборат за отварање на клиника за женско здравје во Шуто Оризари. Тие започнаа моќна кампања – собирајќи потписи, подигнувајќи ја свеста на национално и меѓународно ниво.

Зошто постоеше толку важен медицински јаз?

„Некои лекари едноставно не сакаат да работат таму – и верувам дека расизмот игра улога“, вели Игор Јадровски, член на Комисијата за превенција и заштита од дискриминација, институцијата за еднаквост на Северна Македонија.

„Слушнав ужасни коментари од гинеколози за жените Ромки“, додава тој.

„Друг проблем е нелегалното наплатување во здравствениот систем во Северна Македонија. Некои гинеколози бараат надомест – дури и за услуги кои треба да бидат бесплатни или се значително субвенционирани. Со оглед на социо-економските услови во Шуто Оризари, многу луѓе едноставно не можат да си го дозволат тоа. Затоа лекарите ги преместуваат своите ординации во други делови од градот, каде што можат да се извлечат со овие дополнителни трошоци.“

Салија Беќир Халим е извршна директорка на Иницијативата за права на ромските жени од Шуто Оризари, Северна Македонија.

Ана Хлебовцова е ромска здравствена медијаторка. Таа работи во педијатриското одделение во болницата „Ј. А. Реиман“ во Прешов, Словачка.

Но жените победија.

Ми кажаа дека денес Шото Оризари има двајца назначени гинеколози од државата и приватна клиника – затоа што жените се здружија, бараа и упорно опстојуваа.

Градење мостови за грижа и доверба

Денес, во Словачка, најмалку 300 Роми од локалните заедници работат како здравствени медијатори – и 85% од нив се жени.

Како се случи ова? Проектот, познат како „Здрави заедници“, беше инициран и реализиран од непрофитна организација во соработка со партнери од невладините, јавните и приватните сектори. Од 2017 година, нејзините активности ги презема „Здрави региони“, државна организација основана од Министерството за здравство на Словачка.²⁶

Преку здравствена медијација, здравствени медијатори Роми имаат за цел да ја подобрат здравствената состојба на маргинализираните ромски заедници – подигнување на здравствената свест, обезбедување поддршка и градење доверба.²⁷ Тие ги слушаат потребите на заедницата, ги придружуваат ромските пациенти до болници и други медицински прегледи, и помагаат да се надминат празнините во комуникацијата со здравствениот персонал, осигурувајќи дека процедурите ги почитуваат правата на пациентите и вклучуваат информирана согласност.

Тие им помагаат на семејствата и постарите лица да закажат онлајн прегледи.

Тие ја подобруваат здравствената писменост кај децата.

Но, можеби нивната најмоќна улога е онаа на поддршка и пример за помладата генерација.

Еден од здравствените медијатори вели:

„Децата, особено тинејџерите, доаѓаат и ме прашуваат: Ох, кажи ми, што да направам? Јас исто така би сакал да бидам медицински асистент. Гледам дека имаш подобар живот и јас сакам подобар живот, исто така“.

Здравствени медијатори Роми станаа спас за многу заедници, но на еден или друг начин, нивната смена завршува во некој момент од денот.

Тековното траење на проектот треба да биде до 2029 година. Но дискриминацијата не завршува со неговото завршување.

Повик за трајна посветеност и чекори за вистинска промена

Овие иницијативи, кои се предводени од локалните заедници и во исто време ги поддржуваат, се присутни во различни земји и помагаат во градењето поздрави заедници, збогатувајќи го здравствениот систем како целина.

Тие покажуваат дека, кога институциите слушаат, поддржуваат и ги ставаат заедниците во центарот, може да се изградат трајни решенија заедно.

Тие можат – и треба – да се прилагодат и подобрат за други земји каде што тоа е потребно и во други контексти.

На крајот на краиштата, не е случајно што истите мерки што Патувачите во Ирска ги бараат за да го подобрат пристапот до квалитетна здравствена заштита се слични на оние што би ги подобриле условите за Ромите во Словачка.

Сепак, многу такви иницијативи кои го подобруваат животот на Ромите и Патувачите се дел од краткорочни проекти со ограничени периоди на финансирање.

Но, што се случува потоа?

Прекините носат разочарување, ја нарушуваат довербата, го намалуваат пристапот до грижа и ги влошуваат здравствените резултати.

Одговорноста на државата да го поправи системот исполнет со пристрасности и бариери не може да се исполни преку краткорочни мерки.

Здравствените системи мора да продолжат со структурни промени, вклучувајќи јасни упатства и обука за медицинскиот персонал, како и вистински алатки за пациентите да пријавуваат и се спротистават на дискриминацијата и да обезбедат одговорност, додека обезбедуваат соодветно финансирање на услугите за да одговорат на потребите на сите.

Исто така, постои потреба да се зајакне присуството на медијатори Роми и Патувачи меѓу здравствениот персонал, да се одржи континуитетот на нивната клучна работа, да се вработат со стабилни договори и со плати кои се фер и со гаранција дека Ромите и Патувачите имаат еднакви можности да ги одберат сите кариерни патишта во здравството.

НАДЕЖТА НА ПОЛИКСЕНИ ЗА ПРВОТ УЧИЛИШЕН ИЗЛЕТ

Обезбедување пристап до квалитетно и инклузивно образование

Во Северна Македонија слушнав дека некои девојки годинава завршуваат средно училиште и сонуваат да станат стоматолози или психолози.

Тие се најдобрите ученици во својата класа.

Сепак, ми кажаа дека тие се навистина загрижени за помислата да се соочат со расизмот во универзитетот, бидејќи многумина веруваат дека Ромите немаат потенцијал. Тие мора да работат двојно повеќе за луѓето да веруваат во нив.

Во Грција, друга решителна девојка, Поликсени, сака да биде првата во својата населба што ќе го заврши средното училиште.

За девојчињата и други слични на нив, соништата се оптоварени со тежината на социјални предрасуди и системското занемарување.

Пред неколку страници, ги споменав дванаесте жени Патувачи од Лимерик, кои почнаа да го проучуваат развојот на заедницата и менталното здравје за да си ја вратат иднината.

Кристал е една од нив. Се грижи за својот дом и семејство, а навечер, кога сите спијат, отвора позајмен

лаптоп, користи податоци од телефонот и учи.

Понекогаш, без соодветна струја, чита на светлината од свеќи.

„Сакам да им покажам на моите деца дека можат да успеат“, вели таа. „Учам за да ги инспирирам и поддржам.“

Првиот ден во училиште

Поликсени живее во Царија, населба на периферијата на Солун каде, како што беше споменато претходно, нема вода и нема струја.

Денес врне. Поликсени и другите деца мора да пешачат околу 1,5 км низ кал и вирови за да стигнат до училишниот автобус.

„Кое дете може да оди километар и пол низ кал и дожд? Училишниот автобус доаѓа и заминува празен. Пристигнува во 8:30, па децата го пропуштаат првиот час,“ вели таткото на Поликсени. „Се пожалив на возачот, а тој ми одговори: Ова е распоредот за кој ми плаќаат“.

Без соодветна инфраструктура и сигурен јавен превоз, патот до образованието останува преполн со пречки.

Но, тоа не се единствените пречки.

Откако нејзиниот дом во населбата Царија беше срушен, нејзиното семејство, заедно со други, се пресели во Ираклион Лагдада за да започне нов живот.

Поликсени раскажува за својот прв ден во новото основно училиште:

„Неромските родители се замрзнаа кога не видеа. Другите деца гледаа. Следниот ден, ниту еден од нив не дојде во училиште – ниту денот потоа, ниту следниот. Бев шокирана. Училиштето стана училиште за духови. Присуствуваа само ромски деца веќе денови“, вели таа.

„Не ги испратија децата како форма на протест,“ додава нејзиниот татко, горчливо. „Дури ги повикаа и телевизиските канали. Што би можеле тие да кажат пред камера?“

Повлекување линија: Мајчинска борба, судска одлука

Неромските родители понекогаш одат до крајни мерки за да ги спречат своите деца да ги делат училишните со нивните ромски врсници. Неуспесите на училишниот персонал, недостатоците вградени во образовниот систем и злоупотребата на правилата, како што се

Поликсени е решена да биде првата личност од населбата Царија во Солун, Грција, што ќе заврши средно образование.

оние што ги регулираат реоните, исто така се присутни. Резиденцијалната и училишната сегрегација се тесно поврзани, зајакнувајќи ги циклусите на нееднаквост.

Резултатот е длабоко вкоренета поделба, постојан менталитет „ние и тие“, каде образованието на „другите“ е потценето, а предрасудите се пренесуваат од генерација на генерација.

Сериha Елмазова, мајка Ромка од Северна Македонија, ја однесе оваа неправда до Европскиот суд за човекови права.²⁸ Таа победи – заедно со уште 86 други апликанти – поставувајќи преседан во 2023 година кој може да заштити илјадници деца од сегрегација во Северна Македонија и пошироко.

„Кога луѓето ќе го слушнат името Елмазова, треба да го поврзат со храбра, силна мајка Ромка – жена чие дете било изложено на сегрегација и која имаше храброст да

го однесе случајот сè до Европскиот суд за човекови права,“ вели Сенада Сали, адвокат за човекови права и правен директор на Европскиот центар за права на ромите.

Во Битола, во областа каде што живееја Елмазова и нејзините деца, имаше две училишта кои припаѓаа на истата област. Едното беше посетувано претежно од ромски ученици, а другото главно од македонски ученици.

Во Штип, вториот град од предметот, ромски и неромски деца посетуваа иста училишна зграда – но беа сместени во одделни одделенија. Просторот го делеа, но сегрегацијата во него опстојуваше.

Судот пресуди дека, иако можеби немало дискриминаторска намера, реалноста на теренот – која резултирала со тоа што учениците од основно училиште

Роми се образуваат во различни училишта и одделенија од етнички Македонци – не е оправдана и претставува образовна сегрегација.

По одлуката, властите во Северна Македонија го променија Законот за основно образование за да го минимизираат разделувањето на децата од различни етнички припадности. Но сè уште постојат загрижености дали мерките ќе бидат доволни за справување и спречување на сегрегацијата низ целата земја.²⁹

Практиката на сегрегација продолжува, во пофини форми - во Битола и Штип - но и во други општини каде што живеат Ромите.

„Дури и денес, некои неромски родители користат лажни адреси за да ги одделат своите деца од ромските соученици," предупредува Сенада Сали. „Државата има должност да се вклучи и со тие родители.“

Како предрасудите ја обликуваат иднината на едно дете

Предрасудите исто така може да значат дека индивидуалните потреби и способности на децата се игнорирани или погрешно оценети, оставајќи ги без поддршката што им е потребна и сегрегирајќи ги од нивните врстници.³⁰

Во Словачка, среќавам мајки ромки чии деца се насочуваат кон одделни образовни патишта поради длабоко вкоренети предрасуди.³¹ Една мајка од Хермановце ми раскажува како – со поддршка од НВО Порадња – се борела против тоа нејзината ќерка да биде во специјалена паралелка наменета за деца за кои се смета дека имаат "благ интелектуални попречености".³² Но, она што нејзината ќерка го изгуби во тие години е неповратно: можностите од самиот почеток да ја создаде својата иднина, како што таа сонуваше.

Овие битки се повеќе од поединечни случаи – тие се повик за правда и за справување со системската дискриминација која и понатаму ги маргинализира децата Роми.

Иста приказна се одвива и во други земји, каде тестовите, иако направени за да го поддржат учењето, премногу често се користат за да се оправда исклучување и сегрегација.³³

„Како може да има толку отпор?" се прашува жената. „Сè што бараме е нашите деца да добијат квалитетно образование како сите други. Ние не го добивме како девојки и нема да дозволиме тоа да продолжи. Само тогаш можат да живеат подобар живот од нас.“

И покрај повеќекратните причини за сегрегација, властите имаат должност да дејствуваат – не само со лекување на симптомите, туку и преку разградување на структурните причини што ја одржуваат поделбата.

Сегрегираниите училишта имаат тенденција да нудат помалку квалитетно образование и се соочуваат со повисоки стапки на напуштање. Тие ретко нудат ресурси, очекувања или амбиција потребни за децата да напредуваат. Резултатот е зачаран круг: лошиот квалитет го поттикнува изостанувањето, а изостанувањето

Овие деца живеат во населбата Стара Техељња во Прешов, Словачка.

ја продлабочува сегрегацијата. Во меѓувреме, децата внатре се стигматизирани и оставени сами на себе.

„Сретнав Роми – сега возрасни со семејства – кои поминале низ сегрегирано образование и сè уште не можат да го напишат своето име. Но, штетата оди уште подалеку. Станува меѓугенерациска. Ако никогаш не сте имале пристап до квалитетно образование, како можете да ги поддржите вашите деца кога одат на училиште?“, вели Сенада Сали.

„И можеби најголемата загуба – најдлабоката – е отсуството на меѓуетничко учење. Живееме во мултиетнички општества. Тоа не може да се поништи. Не можеш одеднаш да одлучиш: Ајде сите да учиме одделно.“ „Тоа не ја одразува реалноста на нашите животи“, додава таа.

Десегрегацијата бара време и доверба. Сè додека инклузијата не се реализира целосно, квалитетното образование мора да биде гарантирано за секое дете – обезбедено од квалификувани, мотивирани наставници и поддржано со ресурси и визија потребни за нивното образование да биде значајно, каде и да учат.³⁴

Инклузивното образование носи трајни плодови. Тоа мора да им биде гарантирано на сите деца, за да можат да учат и растат рамо до рамо како еднакви, од самиот почеток.

Никој не се јави на мајка ми да каже: „Врати се кај нас“

Во Шпанија, само 0,8% од младите ромски студенти дипломираат на универзитет. Кармен е меѓу тие неколку ретки. Во јуни 2025 година, дипломираше на рано детско образование – пресвртница, тешко освоена ако се имаат во предвид тешкотиите. Ромските ученици се повлекуваат од образованието без речиси никој да ги поддржи за да продолжат, вели таа на својот говор на дипломирањето.³⁵

Во Хелсинки, слушам одсвонувања од скршени соништа – иднини искривени и скршени од една небрежна реченица обликувана од предрасуди.

„Универзитетот не е за Роми. Ромите работат и други работи“, еднаш му рече еден наставник на млад Ром, фински ученик. „Бев дете и ѝ верував,“ ми рече.

Овие зборови имаат длабоко влијание, претворајќи го потенцијалот во тишина и амбицијата во срам.

Предрасудите ја замаглуваат проценката на наставникот, заклучувајќи ги децата во циклуси на исклучување.

Во Ирска, ирскиот Патувач Патрик Рили го споделува

своето искуство во училиште: „Добро ми одеше во основно, но во средно, боже мој, се мачев. Ми требаше поддршка, но ја немав и немав самодоверба да побарам. На половина пат, се откажав. Никој никогаш не ја повика мајка ми да праша: „Зошто си замина?“ Никој не рече: „Патрик, треба да се вратиш на училиште.“ Ништо.“

Рили сега црпи од своето искуство за да биде координатор на Иницијативата за ментално здравје во Центарот Pavee Point за Патувачи и Роми.

Проблемот е системски.

Социолог што го запознав додека бев во Ирска ми рече дека повеќето наставници немаат очекувања од децата Патувачи. Таа работи со деца на возраст од 10 до 14 години кои дури не можат ни да си ги напишат своите имиња, бидејќи додека нивните соученици се подготвуваат за универзитет, добиваат домашна задача да цртаат слики.

Намалените распореди, кои се наменети како привремена поддршка за деца кои се соочуваат со специфични предизвици, станаа стапица за децата Патувачи. Кога се користат такви скратени распореди, учениците ќе го започнат училишниот ден подоцна од вообичаено, или ќе го завршат порано, или можеби нема да присуствуваат на целата петдневна училишна недела, често во подолги периоди. Тие често се применуваат дури и цели училишни години, што ги оддалечува децата од нивните врсници и сериозно ги ограничува нивните идни можности.³⁶

Јазикот е уште еден сериозен предизвик. Децата Патувачи во Ирска често се лишени од образование на ирски јазик, иако тоа е клучен услов за некои кариери, вклучувајќи ја и наставничката во основно училиште.³⁷

Последиците од овие искуства се очигледни: додека само 1% од децата кои не се Патувачи го напуштаат училиштето пред да наполнат 13 години, бројката за деца Патувачи е 28%.³⁸

Јаз што ја храни неписменоста, ја продлабочува маргинализацијата и гради животни бариери – кои се пренесуваат на следната генерација.

Уште еден дел кој недостасува: почит и видливост на сопствениот идентитет

Како што забележува Алина Шербан, ромска актерка од Романија, филмска режисерка и АРТивист, „Само образованието не е доволно ако училиштата остануваат простори на дискриминација. Ни требаат наставници Роми, инклузивни наставни програми и системи за поддршка кои го одразуваат и подигнуваат нашиот идентитет, а не го бришат.“

„Ништо во училиштето не го претставуваше мојот начин на живот, мојата етничка припадност. А ако се спомнуваа Патувачи, тоа секогаш беше во негативен

контекст. Се чувствував исклучено во училиште. И не бев единствениот.“ вели Патрик Рајли.

„Ако имавме денови посветени на културна размена“, додава Рили, „можеби немаше да се откажам“.

Еден друг дел премногу често се занемарува: почитта кон номадскиот начин на живот. За некои деца Роми и Патувачи, ова го обликува нивниот свет – и образованието мора да најде начини да го почитува, а не да го брише.

Се секавам на млад Ром од Португалија кој зборуваше за тоа како неговиот јазик, ромскиот, бил изгубен како резултат на историски прогонства и политики на асимилација.³⁹

Образованието на малцинските јазици е повеќе од зборови на хартија; Тоа е врска со културата, историјата и чувството на припадност.

Колку повеќе јазици учи детето, толку поголема е основата за општествена инклузија и кохезија.⁴⁰

Предавањето историја, исто така, носи тивка моќ – моќта да ги разоткрие предрасудите.

Како што ќе истражиме на следните страници, за да се соочиме со дискриминацијата против Ромите и Патувачите, нивните приказни мора да бидат раскажани. Препознавањето, разбирањето и секавањето на нивната историја како дел од нашата заедничка меморија може да почне да го заменува митот и недовербата со почит и вклучување.

„Во средно училиште ми требаше поддршка, но ја немав“, вели ирскиот Патувач Патрик Рејли, координатор на Иницијативата за ментално здравје во Pavee Point, Центар за Патувачи и Роми во Даблин, Ирска.

Овие детски
цртежи ми
беа подарени
за време на
мојата посета
на дневниот
центар за деца
што живеат на
улица во Кисела
Вода, Северна
Македонија.

Девојки оставени назад

Девојките се соочуваат со уште поголеми пречки со своето образование.

„Главниот проблем е сиромаштијата," вели Салија Бекџир Халим, извршна директорка на Иницијативата за права на ромските жени во Шуто Оризари. „Родителите одат на работа, а девојките се принудени да се откажат од училиштето за да се грижат за помалите браќа и сестри, бидејќи нема државна поддршка."

Патријархалните структури и верувања ја влошуваат ситуацијата. Како и многу други жени – без разлика на која заедница или земја припаѓаат – „растеме слушајќи дека местото на девојчето е во домот", додава Бекџир Халим.

Во ситуации на длабока социо-економска маргинализација, случаите на рана венчавка може да бидат резултат на испреплетувањето на сиромаштија и

патријархатот – начин за преживување во отсуство на поддршка.

Шетам низ улиците на Скопје. Гледам деца како питачат.

Нивните семејства потиснати на маргините, живејќи во екстремна сиромаштија, каде гладот гризе, а иднината е замаглена во студот.

Многу од нив се ромски девојки.

Во Грција, тие се нарекуваат „деца на семафорите" – питачат на крстосниците додека трае црвеното светло, нивните мали раце се втиснати на ветробранските стакла, а лицата им трепкаат во црвениот сјај на стоп светлата.

Некои од нив немаат документи за граѓанска регистрација и идентификација. Ова ги става во ризик и ги лишува од правна заштита и можности.

Наместо секое утро да се разбудат за да се подготват за

Дете кое живее во населбата Царија,
Солун, Грција.

уште еден училишен ден, тие се будат со уште еден ден на исклучување – заробени во циклуси на сиромаштија, невидливост, изгубен потенцијал – и изложеност на експлоатација.⁴¹

Постојат три градинки во Северна Македонија, кои им нудат на овие деца – шест или седум часа дневно – можност да држат молив за пишување, да пеат и им овозможуваат да го искушат она што секое дете треба да може да ги има.

Посетив едно од нив. Децата трчаат да ме поздрават и прегрнат, нивните лица зрачат. Ми даваат цртежи со боички. Тие пеаа песна за мирот.

Но, секој од овие три центри може да обезбеди грижа само за 16 деца.

Во Северна Македонија има околу 400 такви деца.

Овие центри се привремена потпора – не решение. Вистинската инклузија значи да се осигура дека децата повеќе не се принудени да преживуваат на маргините, туку да бидат пречекани во редовните училиници и да добијат поддршка да останат.

Само тогаш децата можат да се вратат таму каде што припаѓаат: на играње, на пријателства, на учење. Во детството.

Ран почеток

Пристапот до квалитетно рано детско образование и грижа може да им помогне на децата да излезат од циклусот на сиромаштија и исклученост и да го прекинат преносот од генерација на генерација. Оваа рана основа е клучна – не само за да се отклучи целосниот потенцијал на детето, туку и за да се намали ризикот од сегрегација што ги следи по нивниот пат.

Тоа е начин да се понуди припадност и да се вгради секое дете во социјалната ткаенина испреплетена со надеж и можност.

Во Словачка, задолжителната предучилишна возраст за сите деца од пет⁴² години се гледа како позитивен чекор – зголемување на посетеноста на предучилишна возраст кај ромските деца, заедно со зголемен капацитет на градинки.

Промената често започнува и во деталите – во локалните напори кои поставуваат доверба во самата заедница.

Една таква иницијатива ми остана во сеќавање: програмата Омама, иницијатива на грижа и поврзаност, управувана од невладината организација Cesta von („Излез“).⁴³

Омамите се жени ромки од заедницата кои делуваат како баби и рани воспитувачи. Тие ги поддржуваат младите мајки и ги водат децата кои живеат во сиромаштија низ нивните први чекори во учењето – градејќи со коцки, држејќи моливи, сликајќи и читајќи книги заедно.

Тие редовно ги посетуваат семејствата, нивното присуство претставува стабилност и доверливост – мост помеѓу домот и училищата. Говорејќи со децата на словачки јазик, тие поттикнуваат клучни вештини за нивна подготвеност за градинка.

Овие иницијативи водени од заедницата нудат издржани, решенија кои се засноваат на доверба и кои често стигнуваат до места каде институциите не успеваат да стигнат.

Создавање мостови

Низ Европа, медијаторите во училиштата и наставните асистенти посветени на поддршка на ученици од националните малцинства прават вистинска разлика. Во блиска соработка со семејствата, училиштата, децата и јавните институции, тие помагаат да се затворат празнините, да се отстранат бариерите и да се изградат трајни врски и доверба.

Во Северна Македонија налетав на еден таков модел.

Џенгис Бериша студирал право, но избрал поинаков пат: станал образовен медијатор.

„По универзитетот, сфатив дека мојата заедница треба

Џенгис Бериша е образовен медијатор. Тој работи во Општина Прилеп, Северна Македонија.

да ги знае своите права, да го побара своето право на образование, да оди на училиште. Тоа стана мојата цел," вели тој.

Образовните медијатори како Џенгис се личности од доверба на заедницата, течно зборуваат и ромски и институционалниот јазик на училиштата и државната администрација.

Тие ги придружуваат родителите на состаноци, помагаат со документација и ги посетуваат семејствата на деца кои пропуштаат училиште – охрабрувајќи ги да се вратат, и во основно и во средно училиште. Ми кажаа дека немаат доволно време, или понекогаш потребна обука, за да ги поддржат учениците во нивните студии, иако тоа може да спречи напуштање на училиштето.

„Во мојата општина, ние сме тројца медијатори за пет основни училишта. Ние сме три за 1.500 ромски деца. Нас нè нема доволно за да ја задоволиме побарувачката, но се надевам дека Министерството за образование ќе вработи повеќе и ќе ја обезбеди нашата улога со долгорочни договори", вели тој.

Всушност, обезбедувањето инклузија во образованието е долгорочна визија, а не едногодишен или двегодишен проект. Потребни се постојани инвестиции, позитивни мерки и финансиска поддршка, како што се стипендии, за да се надминат постоечките празнини.

Во Северна Македонија, овие иницијативи се покажаа како клучни за овозможување на ромските деца и млади да го продолжат своето образование.

Училишна екскурзија што сè уште им ја должиме

Образованието бара холистички пристап.

Без струја, нема светлина за читање. Без вода, детето не може редовно да се бања. Без работа, родителите не можат да купат книги.

Без политичка волја, соодветни политики и инвестиции, нема еднаквост во пристапот до квалитетно образование.

Решенијата се јасни: инклузивни училници, рана и квалитетна поддршка прилагодена на секое дете. Мешана и мотивирачка средина. Безбедно место каде сите деца можат да почувствуваат дека нивните приказни вредат и наставници кои веруваат во нивната вредност.

Ова не се радикални идеи.

Училиштето не е само за стекнување знаење – тоа се пријателства и рани врски на припадност, темелот врз кој децата го градат своето место во светот.

Никогаш нема да ги заборавам зборовите на тинејџерката Поликсени:

„Никогаш не сум била на училишна екскурзија затоа што се плашам. Страв ми е да бидам во автобус со некои деца. Се плашам дека можат да ме повредат затоа што сум Ромка."

Сите деца заслужуваат подобро од ова. И кога околината и средината се поддржувачки, децата можат да станат нивната најпаметна, највистинска верзија – без страв да живеат.

Деца си играат во населбата Царија во Солун, Грција.

Лоренца Швари, членка на Финското здружение на Роми, Хелсинки, Финска, со која се сретнав за време на мојата посета на Финска.

СОФИЈА ИМА НОВ СОН

Но, како да пристапи до пазарот на труд?

Во боите и текстурите на козметиката, Софија се пронајде себеси.

По дипломирањето, започна да работи како козметичарка во голема компанија за козметика во Хелсинки. Нејзините колеги ја обожаваа. Ја сметаа за највешта, најсигурна.

Сè одеше совршено – се додека нејзиниот идентитет беше внимателно скриен.

Од време на време, жени Ромки влегуваа во продавницата. Пред некој да ги праша што им треба, паника се ширеше меѓу персоналот, вели Софија.

„Притисни го копчето за безбедност! Повикај го обезбедувањето!“

Софија почувствува мешавина од бес и болка. Си помисли: Што ти направила? Таа не е тука да му наштети на никого. Таа само сака да ги помириса парфемите.

Еден ден, Софија се откажа од својот сон за да го заштити своето ментално здравје.

„Откако ќе дознаат дека си Ромка, тоа е сè што гледаат – како буквата "Р" да е испечатена на твоето чело," вели таа. Ромско име, здолниште, и вратата ти се затвора пред лицето. Потоа младите почнуваат да се преиспитуваат себеси и своите вештини и често се откажуваат од своите соништа.“

Во текот на ова патување, запознав жени кои доаѓаат од различни земји, различни генерации – некои Роми, некои Патувачи – но нивните искуства се преплетуваат со впечатлива сличност.

Ова не е случајност. Тоа е облик на нешто системско: насилството од расизмот и дискриминацијата вкоренети во нашите општества и кај многу регрутери.η οτις κοινώνεις μας – όπως και σε πολλούς εργοδότες.

Стаклениот таван

Технолошкиот развој и пошироките социо-економски промени во постоениот период создадоа зголемен притисок врз традиционалната економска основа на ирските Патувачи. Преку програми за обука, државата презеде иницијативи за вклучување на Патувачите во формалниот пазар на труд. И сепак, пописот од 2022 година прикажа сурова слика: невработеност од 61% кај Патувачите, во споредба со 8% во општата популација.⁴⁴

Постојано, анкетите ја покажуваат шемата на маргинализација и дискриминација со која се соочуваат ирските Патувачи: во 2020 година, 70% од анкетираниите се чувствувале дискриминирани при барање работа во претходните пет години.⁴⁵ Во 2022 година, 67% од анкетираниите групи рекоа дека да се има идентитет на Патувач е недостаток при вработување.⁴⁶

Во Финска, социјален експеримент го потресе јавниот дискурс во 2018 година, вели Софија.

Четворица професионалци од висок профил, секој со импресивна биографија, поднесоа 54 апликации за работа до работодавачи со отворени позиции. Единствената разлика? Нивните имиња беа заменети со очигледни ромски имиња.

Резултатот?

Ниту едно интервју.⁴⁷

Нула можности да се биде забележан – поради едно име и илјада предрасуди.

Експериментот беше дел од кампања за подигање на свеста за секојдневната дискриминација со која се соочуваат Ромите при барањето работа. Тоа предизвика голема дебата, и некои големи работодавачи почнаа да воведуваат политики за разгледување на анонимни работни биографии.

Но, она што четворица фиктивни кандидати го доживеаја во краток временски период е вистинската, немилосрдна реалност за многу Роми и Патувачи.

„Дури и ако ги имаш дипломите, вештините – пораката е јасна: Треба да го надминеш сопствениот идентитет“, вели Кармен Георге, претседателка на E-Romnja, организација која ги промовира човековите права на жените и девојки Ромки во Романија.⁴⁸

„Имаме образование, експертиза. И сепак – без разлика колку далеку одиш, постои стаклен таван што нема да ти дозволат да го скршиш. Колку повисоко се искачуваш, толку посилно се затвораат вратите.“

Испреплетени причини за исклучување

Низ Европа, Роми и Патувачи ме информираат дека се чувствуваат принудени да ги сменат имињата во своите биографии за да го сокријат својот идентитет. Внесувањето на адреса позната како област населена со заедници на Ромите и Патувачите може исто така да биде синоним за неуспех. Други се одбиени веднаш штом ја вклучат камерата за видео-интервју или почнат да зборуваат, врз основа на акцентот.⁴⁹

За жените, родовата пристрасност во општеството го отежнува пристапот до пазарот на труд и стремежот кон финансиска независност.⁵⁰

Како можат да балансираат помеѓу грижата за деца и домашните работи – општествени очекувања вкоренети во патријархални норми – и сепак да се стремат кон економски напредок?

За многумина, ситуацијата се влошува кога бојата на кожата, миграциското потекло, сексуалната ориентација или родовиот идентитет – или комбинација од нив – се пресретнати со нетолеранција.⁵¹

Пристрасностите, привилегиите и моќта на мнозинството наоѓаат безброј испреплетени изговори за да ги издвојат и исклучат.

Во сенките

Работната сила на Ромите и Патувачите често останува во сенка.

За да преживеат, некои се втурнуваат во сивата економија – без договори, без осигурување. Без заштита од злоупотреба или експлоатација. Други немаат друга опција освен да работат со скратено работно време, да работат сезонски работи или да прифаќаат недоволно платени работни места.⁵² Но, што навистина значи

Жена од Халандри, Грција, продава цикорија и лук во близина на зелениот пазар.

недостаток на пристап до платена работа и финансиска несигурност?

Во некои земји, тоа значи да бидеш без доктор кога тој ти е потребен.

Тоа може да значи живот без струја или вода.

Тоа значи да не можеш да се соочиш со денешните трошоци за живот,⁵³ или да ја напуштиш својата татковина за да бараш подобра иднина на друго место.

За некои жени, тоа значи финансиска зависност и, во некои случаи, немање начин да се напушти насилен дом.

Може да значи и пропуштање на образованието.

И циклусот се повторува – генерација по генерација, сè уште барајќи излез.

Дозволете ми да споделам со вас некои од нивните приказни, обележани со издржливост, отпор и поттик.

Надежта за подобар живот

Во мала колиба во Халандри, Грција, пеат птици.

Таму сретнав жени кои преживуваат преку неформална продажба на само неколку работи, како цикорија и лук, близу до земјоделските пазари. Живеат во страв да не бидат уапсени, заработувајќи само неколку евра.

Една рече дека порано работела како чистачка, но нејзиниот договор неодамна бил раскинат.

Друга вели дека не знае да чита или пишува, па никој нема да ја вработи.

Нејзините внуци одат на училиште, но дома немаат светло за читање. Не сака да го повторат тешкиот живот што таа го живеела.

Слушнав за соништата да живеат во куќи, но како можат да плаќаат кирија, струја и вода, кога нивните средства се толку ограничени?

Во Финска и Ирска, запознав Роми кои ги напуштиле своите матични земји – Романија, Бугарија, Чешка – често водени од сиромаштија и надеж за подобар живот.

„Кога веќе немав каде да ја положам главата, ги однесов децата да спијат кај сестра ми и си заминав. Мораше да се поделиме“, вели Јулиана.

Таа потекнува од Романија и сега живее во Финска. Во Хелсинки, животот на улиците беше суров и неизвесен.

Но, работите почнаа да се менуваат кога Дневниот центар Хирундо при Фондацијата Диконис ѝ овозможи да работи.

Денес, Јулиана работи во пекарницата на Фондацијата.

Иако и паѓа многу тешко оддалеченоста од нејзините деца, се работи за многу: „Ми недостасува нивната љубов – но ако ја напуштам Финска и ја изгубам оваа работа, целиот мој живот ќе биде уништен.“

Иулијана Балдовин, родум од Романија и жителка на Финска, работи во пекарницата Communion Bread на Фондацијата за дијаконија во Хелсинки и претходно работела во Дневниот центар Hirundo.

Собирачи на отпад и зелената економија

Во 6:30 часот, маж Ром пребарува стари машини за перење и фрижидери фрлени покрај контејнерите преку улиците на грчки град.

Од неговото комбе, звучник повикува:

„Собирач на отпад! Ќе ги земам твоите стари апарати!“

„Животот како собирач на отпад е тежок," вели тој. „Во лето возам со часови и можеби ќе се вратам без ништо. Затоа почнувам на зори – ако некој стигне прв, не останува ништо повеќе.“

„Не ни даваат дозволи за продажба на пазари. Никој не нè вработува. Дури и сега, можам да бидам уапсен за ова.“

Зошто?

„Велат дека звучникот го нарушува мирот. Еднаш зедов машина за перење од губре и ме обвинија за кражба. Секој ден се плашам од апсење.“

Некои можеби ќе го обвинат за прекршување на законот. Но тој само се обидува да преживее.

Приказната за овој човек не открива личен неуспех – туку структурна неправда.

Неколку недели подоцна, во Шуто Оризари, Северна Македонија, гледам што се е можно кога работите се прават поинаку – кога Ромите добиваат алатки да го обликуваат својот сопствен начин на живеење.

Асиб Зекир, извршен директор на Иницијативата за економски развој на Ромите (РЕДИ) – Северна

Ромски собирач на отпад и вработен во РЕДИ Рециклажа во Скопје, социјално претпријатие што рециклира секундарни сировини користејќи пристап на кружна економија.

Македонија,⁵⁴ се сеќава дека видел постара жена како влече количка со материјал за рециклирање. Застанал да помогне.

„Навикната сум“, рекла таа. Тогаш знаев дека нешто мора да се промени.

Неформалните собирачи на отпад придонесуваат за зелената економија, но остануваат невидливи: немаат договори, немаат осигурување, немаат признание.

Сега, РЕДИ Рециклажа го менува тоа. Тие ангажираат собирачи, им даваат електрични трицикли, ја формализираат нивната работа и обезбедуваат пат до признавање на нивните права, достоинство и видливост – како и за секој друг работник.

Дури и во време на криза

Духот на колективно дејствување насочен кон поттикнување на заедниците се протега преку границите – дури и во срцето на кризата.

Економското оснажување и финансиската независност на ромските жени и девојчиња е приоритет на Voice of Romni, организација предводена од Роми со седиште во Украина.⁵⁵

„Кога во 2022 година започна целосната инвазија на Украина, нашите активности добија ново значење. Се обидуваме да им помогнеме на раселени жени Ромки да стекнат нови вештини,“ објаснува Анжелика Биелова, основачка и претседателка на Voice of Romni.

Меѓу другото, организацијата ги поддржува украинските жени Ромки при наоѓање работа за време на војната, нуди стручна обука, почетни комплекти за пристап до пазарот на труд и мали грантови прилагодени на нивните потреби.

„Во јули 2025 година, отворивме салони за убавина во кои може да се дели работниот простор наречени „Ромнја салон за убавина“ во два града во Украина. Жените кои ја завршиле нашата обука можат да работат таму и да напредуваат, додека нивните деца, како и оние на клиентите, се згрижени од дадилки,“ додава Биелова.

„Ова се повеќе од само салони за убавина. Тие се простори на солидарност и поддршка.“

А добрите ефекти од нивните обуки се протегаат и надвор од границите. „Една Ромка пристигна со своето семејство барајќи хуманитарна помош. Се приклучи на семинар за обука за козметика на нокти, доби алатки и средства. Денес гради нов живот во Германија, заработува за живот,“ вели Биелова.

Регионалниот тим на Voice of Romni отвора социјален козметички салон во кој може да се дели работниот простор, поддржан од CARE Ukraine, во Криви Рух, област Днепропетровск.

Промената бара време, но е можно

Повторно во Финска, Софија зборува за случај што предизвикал силна реакција – момент кога видливоста наиде на отпор – и поттична реакција од државниот апарат за заштита на човековите права.

Две млади Ромки неодамна дипломираа на фризерско училиште и најдоа работа во голем ланец. При вработувањето, било договорено да носат верзија од нивните традиционални ромски здолништа погодна за работа.

Но, жените беа отпуштени само неколку недели подоцна.

Им беше кажано дека нивната традиционална облека не се совпаѓа со имиџот на ланецот, а подоцна нивниот поранешен работодавач наведе загриженост

за здравјето и безбедноста при работа во врска со здолништата.

Случајот беше поднесен на суд од страна на Финскиот правобранител за недискриминација – и жените победија.⁵⁶

„Ова е значаен случај за ромската заедница," вели Кристина Стенман, поранешна Правобранителка за недискриминација. „Особено за младите луѓе кои сакаат да ја практикуваат професијата што ја изучувале."

Ова е првиот случај во Финска што се занимава со дискриминацијата на работното место против Ромите.

Пристрасноста не е непоколеблива. Се случува промена – и во приватниот сектор, каде отпорот одамна е најсилен.

Во Словачка, невладината организација People in Peril соработува со водечки работодавачи за да им понуди на Ромите стабилно вработување и развој на кариера, додека се бори со стереотипите.⁵⁷

Во Шпанија, Fundación Secretariado Gitano работи повеќе од 25 години за да ги вклучи Ромите во главниот пазар на труд. Беше потребно време – години државно финансирање и финансирање од ЕУ и постојана соработка со ромските заедници, локални власти и приватни компании.⁵⁸

Денес, Програмата Acceder⁵⁹ е доказ за таа истрајност – сеопфатен пат до вработување што комбинира таргетирана обука, поддршка за самовработување и стратешки партнерства со јавни служби и големи компании. И како јасен потсетник: континуираниот труд и соработка можат да ја претворат визијата во реалност.

„Има сè уште работа. Но, вреди. Ова е вистинскиот пат. Луѓето имаат работа, независност, достоинство – и ја живеат својата култура, како Роми", вели Белен Санчез-Рубио, раководител на Меѓународниот оддел во Фондацијата Secretariado Gitano.

„Но пристапот до можности не се случува сам по себе, особено за жените Ромки, кои често се соочуваат со повеќе пречки. Потребно е да се создадат прилагодени, специфични структури за поддршка за жените и да ги пресретнат жените таму каде што се, поддржувајќи ги да ги направат првите чекори кон независност," додава Санчез-Рубио.

Во Северна Македонија среќавам жени Ромки кои работат во јавен сектор или во локалните продавници – промените полека се случуваат.

„Не бевме ние тие што се држевме во позадина – туку стигмата кон нас", ми вели една жена Ромка.

„Сега тие не гледаат. Ни зборуваат. Се поздравуваме меѓусебно. Работите можат да се променат кога има желба да се случи тоа."

Новиот пат на Софија

Денес, Софија работи на охрабрување на ромската младина. Таа им помага на младите да ги изградат своите биографии, да се подготват за интервјуа, да бараат работа, да се снајдат низ сложената бирократијата и да ги разберат своите права.

За следната генерација да стане видлив дел од општеството.

За да не мора ниту еден Ром или Патувач да се крие кој е само за да ја задржи работата што ја заработил.

За да можат да станат она што сонуваат, без постојано да се борат за да ја докажат својата вредност.

Но за соништата да станат реалност, општествата треба да се променат, а институциите мора да имаат свој придонес.

„Не е доволно да се слави една или две успешни приказни. Потребни ни се структурни промени. Треба да го прекинеме циклусот на исклучување и да понудиме вистинска поддршка", вели Алина Шербан, ромска актерка од Романија, филмска режисерка и АРТивист.

„Сонувам за свет каде што девојка Ромка може да сонува да биде уметник, лидер – и да не мора да се обидува десет пати повеќе само за да стигне до половина пат," додава Шербан.

Алина Шербан е ромска актерка, режисерка и АРТивистка од Романија.

КУРШУМИ, СТРАВ И УСКРАТЕНА ПРАВДА

Непропорционално изложени на полициска контрола и недоволно заштитени

Новинските агенции објавија дека, во тивките часови на 22 октомври 2021 година, Никос Сампанис, осумнаесетгодишник од Асропиргос, бил застрелан од полицијата за време на полициска потера со автомобил.

Според вестите, биле испукани повеќе од 45 куршуми од седум полициски службеници кон наводно украден автомобил, во кој се наоѓале тројца невооружени ромски тинејџери.⁶⁰

Неколку години подоцна, истрагите сè уште траат. Информиран сум дека во Грција, одбивањето да се застане на полициски контролен пункт се санкционира со казна и времено одземање на дозвола и регистрација.

Тогаш, зошто овој млад човек го чинеше неговиот живот?

Таргетирани поради своето потекло

Да сте гонети поради вашата етничка припадност, а не поради вашите постапки, претставува посебна и опасна форма на расна дискриминација – форма што мора експлицитно да биде забранета.⁶¹

Низ Европа, расните пристрасности продолжуваат да влијаат врз полициските практики – отворено или прикриено, а понекогаш и на насилан начин. Од стигматизирачките карантини на ромските населби за време на пандемијата на КОВИД-19, до таргетирани

Фотографија од високо на Халандри, Атина, Грција. Таму се сретнав со членови на заедницата кои споделија спомени од полициски рации.

рации и прекумерна употреба на сила,⁶² овие практики не само што им нанесуваат штета на поединците, туку и ја поткопуваат јавната доверба во системи обоени со расизам.⁶³

„Полицијата го користи концептот „кланска криминалност“, ми вели Романи Розе, претседател на Централниот совет на германските Синти и Роми во Хајделберг, Германија. „Се водат евиденции за семејства, а криминалноста повторно се претвора во карактеристика на потекло. Нашите заедници се исплашени, бидејќи многу добро ја знаат својата историја – мерките што некогаш ги презеде нацистичката држава и продолжената криминализација на Синтите и Ромите во поствоениот период“, објаснува тој.

Расното профилирање создава понижување, ги зајакнува предрасудите и ги оддалечува целите групи од институциите што треба да им служат.⁶⁴

Како ли се чувствувале тие тинејџери онаа ноќ, опколени од сирени и тежината на наследената предрасуда? А како се чувствуваат целите заедници, знаејќи дека бојата на нивната кожа, облеката што ја носат или соседството од кое доаѓаат, е доволно за да станат цел? Како се чувствуваат, гледајќи сè тоа да се одвива пред нив?

Истата предрасуда ги поттикнува честите рации во ромските и патувачките населби и на местата за нивно привремено престојување, во постојана потрага по „осомничени“. Полициските соопштенија се фалат со „сузбивање на криминалот“, наратив што често го повторуваат високи политичари и медиумите, создавајќи впечаток на криминализација на цели заедници. Но она што овие рации најчесто го откриваат се ситни прекршоци – како импровизирани приклучоци на електричната мрежа или неправилности како истечени лични документи – или, пак, ништо.

Овие рации често се случуваат пред зори. Ромите и Патувачите со кои разговарам велат дека речиси никогаш не им се покажува налог. „Децата треперат од страв“, велат родителите. „По тоа, како да веруваш дека полицијата е тука да помогне? Дури и од сообраќајните полицајци се плашат.“

Ова не е последица на неколку „расипани јаболка“. Ова е системски проблем – проблем што опстојува во многу земји низ Европа.

На моите патувања собрав приказни – гневни, вознемирувачки приказни – што покажуваат зошто тој страв толку длабоко се вкоренил.

Рациите, автобусот и одекот на длабокиот страв

Во Финска, жените ми раскажуваат дека Ромите не се третираат како поединци со права, туку како група што треба да се надгледува и држи под постојан надзор. А кога им е потребна помош од полицијата, тие не се јавуваат. Премногу се исплашени.

Во 2021 година произлезе дека Полициската управа на Хелсинки тајно ги надгледувала Ромите во периодот од 2013 до 2015 година. Биле водени илјадници евиденции за стотици лица. Според поранешната народна правобранителка за недискриминација, Кристина

Кристина Стенман е поранешна Правобранителка за недискриминација во Финска.

Стенман, операцијата не била насочена кон прекршоци, туку претставувала „манифестација на длабоко вкоренет структурен расизам кон Ромите“.⁶⁵

„Сето ова создаде отуѓување и недоверба,“ вели Стенман. „Само еден од десет расистички инциденти против Ромите е пријавен – луѓето не веруваат дека нешто ќе се промени, или се плашат дека самите би можеле да западнат во проблеми.“

Во Словачка, пет ромски жени ми ја раскажуваат својата приказна. Се качиле во автобус од Кошице кон Прешов за да одат на работа. Кога тргнале да седнат на првите седишта, возачот извикал: „Одете назад. Ако сакате да седите, ќе седите назад.“

„Нè навредуваше и не понижуваше,“ велат тие.

Инцидентот го пријавиле во компанијата, која го признала прекршокот. „Но кога повторно се качивме во автобусот, повторно се соочивме со ист третман. Не одиме во полиција. Не им веруваме.“

„Зошто немам доверба во полицијата?“

„Затоа што вршат рации во нашите домови. Нè гонат без причина.“

„Нивните зборови одекнуваат подлабок страв – страв вкоренет не само во таа автобусна случка, туку во години животено искуство.“

Иако ми беше кажано дека масовните полициски рации што некогаш внесуваа страв во ромските населби во Словачка престанале, сеќавањата се уште се свежи.

Заедниците сè уште го носат товарот на минатото насилство – брутални операции, деградирачки третман и неслушнати повици за правда – осудени од Европскиот суд за човекови права, кон кој на крајот се обратија.⁶⁶

Националниот превентивен механизам, воспоставен во Словачка во 2023 година, како и редовните полициски обуки, претставуваат извесна надеж, но довербата останува кривка.

Заедниците сè уште се воздржуваат да се обратат до полицијата, претпазливи поради можната рамнодушност или лош третман.

Постојаните недостатоци во истрагите – особено таму каде што треба да се испита расната пристрасност – продолжуваат да фрлаат долги сенки врз напредокот.⁶⁷

Во Грција, ми кажуваат за повторени извештаи за полициски рации во ромските населби и за поплаки од заедниците дека се цел на лош третман.⁶⁸

Во Халандри, една ромска жена раскажува како ги чува сите сметки за секоја купена работа за да спречи полицијата да ѝ ги заплени нејзините предмети, сомневајќи се дека не ѝ припаѓаат.

Таа опиша рација во која властите се обиделе да го конфискуваат музичкиот инструмент на нејзиниот сопруг, неговата егзистенција и мираз за нивната ќерка. За време на рацијата, во нивниот дом бил фрлен солзавец, и покрај присуството на деца и постари лица.

„Таква е состојбата. Ние нема да интервенираме.“

Недовербата е толку длабока што 31% од ирските Патувачи кои доживеале кривично дело во последните пет години никогаш не го пријавиле во полицијата.⁶⁹

Жените Ромски и Патувачи ми велат дека двапати размислуваат пред да ја повикаат полицијата дури и во случаи на родово базирано насилство или семејно насилство.

Тие што сепак повикуваат, често се соочуваат со занемарување:⁷⁰ „Насилството е нормално во вашата заедница,“ им велат. „Ние не можеме да интервенираме.“

Насилството врз жените не припаѓа на ниту една група. Да се третира како нешто „очекувано“ во одредени заедници не е само што е неточно, туку ги остава жените двојно заробени: од самото насилство и од институциите што треба да ги заштитат, но наместо тоа – го свртуваат погледот. Повторно и повторно одземајќи женски животи.

Попладнето на 3 мај 2025 година, 36-годишната Рамајана Асан беше убиена од нејзиниот партнер во Шуто Оризари, Северна Македонија, и покрај нејзините повторени молби до полицијата за помош.⁷¹ Нејзината смрт, денес широко осудена, претставува уште еден пример за неуспехот на институциите да реагираат на семејното насилство – и за дискриминацијата која и понатаму ги остава ромските жени незащитени тогаш кога најмногу имаат потреба.

Стравот да се проговори – и оние што го поддржуваат пристапот до правда

Но случаите на дискриминација и злоупотреба против Ромите и Патувачите ретко стигнуваат до судовите. Зошто, би се запрашал човек?

Адвокатите кои водат вакви случаи го опишуваат длабокото исклучување и стравот што многу Роми и Патувачи го искусуваат.

Довербата во националниот правосуден систем одамна е нарушена. Дури и кога некој е подготвен да проговори, правната застапеност често е прескапа, а граѓанските

Сенада Сали, адвокатка за човекови права, е правна директорка на Европскиот центар за правата на Ромите (ERRC), HBO кое користи стратешки пристап кон судењата за заштита на човековите права на ромските заедници.t

организации кои можат да поведат стратешки судски постапки во име на заедниците се малку. Средствата за адвокатски трошоци и судски такси се минимални, ако воопшто постојат. Потоа е и стравот од одмазда.

Адвокатката Иоана Куртовик опишува еден случај од Грција: ромско семејство организирано прослава кога полицијата влетала во нивната населба. „Тепаа жена и деца и го уништија домот на семејството. Ние најавивме поднесување претставки. Неколку дена подоцна, службениците се вратија да им се закануваат на жителите.“

Кога правниот тим побарал имиња на вклучените службеници, властите одбиле – „лични податоци“ им рекле.

Кога Ромите и Патувачите конечно стигнуваат до суд, се соочуваат со уште една пречка: судии кои се однесуваат со презир и им изрекуваат прекумерно строги казни.

Но исходите почнуваат да се менуваат кога Ромите и Патувачите добиваат поддршка од посветени правни застапници, и кога таа поддршка е засилена со солидарност во општеството и од националните институции за заштита на човековите права и еднаквоста.

„Во последно време, во неколку случаи, грчките судови изрекоа ослободувачки пресуди за неовластени приклучоци на електричната мрежа,“ вели Куртовик. „Тие утврдија дека на семејствата им била потребна електрична енергија за медицинска опрема или за нивните деца да можат да учат.“

Кога системот повторно ќе ве изневери

Ромите и Патувачите широко го доживуваат правосудниот систем како систем насочен против нив – непропорционално изложени на полициска контрола како осомничени, а недоволно заштитени како жртви.⁷²

Во Грција, ромските семејства раскажуваат за нивните каравани запалени во Хераклион Лагада, и за површните истраги што не довеле до никаков исход. Плодот на нивната тешка работа исчезнал за неколку минути, без одговори и без надомест.

Во Ирска, официјалните податоци потврдуваат дека Патувачите, особено жените Патувачи, се исклучително застапени во затворите. Иако Патувачите сочинуваат само 0,7% од населението, тие претставуваат 10% од машките затвореници и дури до 22% од женските затворенички.⁷³

Ми кажуваат дека жените Патувачи често завршуваат во затвор за ситни прекршоци кои, за други лица, не би довеле до затворска казна.

Меѓу членовите на заедницата, истражувачите и службените претставници, мислењето е едногласно – агресивното полициско постапување, построгите пресуди, сиромаштијата и пошироката дискриминација во општеството, сите придонесуваат за прекумерната застапеност на Патувачите во затворите.

Ромите се соочуваат со сличен образец низ Европа. Иако недостатокот од етнички податоци го прикрива проблемот во многу правосудни системи, студиите покажуваат непропорционално голем број Роми во затворите – од Шпанија до Чешка, од Србија до Романија.⁷⁴

Се сретнав со тимот на Irish Travellers Access to Justice Project на Универзитетот во Лимерик, Ирска.

Други извештаи, за Северна Македонија, укажуваат дека ромските затвореници се држат во најлошите, нехумани услови во затворите,⁷⁵ тепања, ускратување на здравствена заштита и, во поединечни случаи, смрт во притвор.⁷⁶

Но казната не завршува со ослободувањето. Кривичната евиденција додава втор, тежок слој на стигма – и ги затвора вратите кон иднината.

Правда?

Го започнав ова поглавје со смртта на осумнаесетгодишно ромско момче по полициска потера.

Наскоро потоа, беа пријавени уште две трагедии.⁷⁷

Во декември 2022 година, 16-годишниот Костас Франгулис беше застрелан од полицијата за време на потера, откако ја напуштил бензинската пумпа без да плати сметка за гориво од 20 евра.

Полицискиот службеник одговорен за смртта беше осуден на три години затвор, со целосно условна казна.

Во ноември 2023 година, и 17-годишниот Христос Михаилопулос беше застрелан од полициски службеник.

Секој од овие изгубени животи е еден живот премногу.

Но, низ нашите општества, ваквите инциденти создаваат вознемирувачки шаблон, таков кој се одржува преку неказнивост, политичка тишина и толеранција на расистичко насилство.

Семејствата на овие тинејџери излегоа на улица. Овој пат, граѓаните и адвокатите стоеја покрај нив.

Мајките држеа транспарент. На него, со големи букви, пишуваше: „Justis“.

Неточниот правопис не беше грешка, тоа беше крик роден од исклучување, започнат со молба за правото на нивните деца да одат на училиште.

Моќно барање за достоинство и поддршка од заедници што долго биле туркани на маргините.

Барање за полициско постапување без расизам и одговорност.

Повик за итна и трајна промена: за крај на неказнивоста и за правосуден систем кој штити, наместо да напушта, без разлика кој си и од каде доаѓаш.

На погребот на 16-годишниот Костас во Солун, Грција, фоторепортерот Ахилеас Чирас ја направи оваа фотографија. Костас почина во декември 2022 година откако беше застрелан од полицијата за време на потера поради наводно неплатена сметка на бензинска пумпа. Чирас е добитник на Наградите за новинарска извонредност 2024 (заедничка програма на EY-CE EQUIROM)

Во Центарот за документација и култура на германските Синти и Роми во Хајделберг, Германија, меморијалната соба им оддава почит на жртвите од геноцидот врз Синти и Ромите.

МЕТНОСТИТЕ НА ОТПОРНОСТА

Историја за учење – култура за славење

Мина повеќе од една деценија. Патував низ Германија како турист кога возот ме однесе во универзитетскиот град Хајделберг. Групи млади луѓе седеа на сонце и пиеја кафе. Чамци полека се движеа по реката.

Потоа, на еден свиок од патот, забележав знак: „Постојана изложба за Холокаустот врз Синтите и Ромите“, која ги документираше ужасите што ги претрпеле за време на Втората светска војна – нивната историја, како што се одвивала паралелно со систематското убиство на шест милиони европски Евреи и прогонството и убивањето на милиони други.⁷⁸

Влегов внатре.

Долго стоев пред една фотографија.

Прикажуваше „расен преглед“ спроведен под нацистичкиот режим.

Институтот за расна хигиена и демографска биологија во нацистичка Германија изработувал генеалошки табли за Синтите и Ромите, ги фотографирал, ги бележел нивните физички карактеристики – боја на очи, боја на коса, крвна група – и ги архивирал. Целта беше да се класифицираат и следат Синтите и Ромите, означени како „расно инфериорни“ и гонети од систем кој го поврзувал потеклото со криминалност.

За нив важела само претпоставката на вина.

Следувале депортација, тортурa и убиство на околу 500 000 луѓе – Самударипен, Холокаустот врз Ромите.⁷⁹

А сепак, со децении, историјата на нивниот геноцид остана на marginите, скриена под наметката на негирање и антициганизам.

Но дури и кога светот одбиваше да слуша, некои продолжуваа да ја кажуваат вистината.

Вистината е откриена – но пред нас сè уште има долг пат

Во Хајделберг, Романи Розе ме чека на влезот од меморијалната изложба за Холокаустот врз Синтите и Ромите.⁸⁰

Овојпат не сум турист – дојдов по писмото што ми го испрати како Комесар за човекови права на Советот на Европа.

Розе изгубил тринаесет членови од своето семејство во логорите на смртта. Тој зборува за нив и за оние кои преживеале.

Семејството на Розе поседувало кино. По војната, решиле да не ја напуштат Германија. Тоа беше нивната татковина.

По падот на нацистичкиот режим, биле понудени признавање и репарации за жртвите на режимот. Но Синтите и Ромите не биле признати како жртви на расно прогонство.⁸¹

„Истите службеници кои служеле на Третиот рајх сè уште работеа во полицијата по падот на националсоцијализмот,“ вели Розе. „Тие беа тие што одлучуваа дека Синтите и Ромите не заслужуваат

Романи Розе раководи со Центарот за документација и култура на германските Синти и Роми и со Централниот совет на германските Синти и Роми.

репарации, оправдувајќи ги сопствените злосторства.“ Но Розе и други од неговата генерација беа решени да ја прекинат дискриминацијата и да обезбедат признание на нацистичкиот геноцид врз Синтите и Ромите.

„На Велики петок во 1980 година, дванаесет Синти започнаа штрајк со глад во Дахау,“ се присетува Розе, зборувајќи за неколку значајни моменти од децениската борба за граѓански права на германските Синти и Роми.⁸² „Тоа беше моќен морален чин, особено затоа што некои од штрајкувачите беа сами преживевани.“

Во 1982 година, германската влада официјално го призна геноцидот врз Синтите и Ромите.⁸³

Денес, меѓународното и европско сеќавање⁸⁴ има длабоко значење – и за заедниците, и за сите нас. Тоа е повик да се сеќаваме, да се заложиме за единство и никогаш да не дозволиме историјата да се повтори.

Документацискиот и културен центар на германските Синти и Роми во Хајделберг и неговите изложби се резултат на долга борба за признавање, сеќавање и еднакво културно учество.

Романи Розе со гордост зборува за тоа како денес полициските кадети во Германија го посетуваат Центарот како дел од нивната задолжителна обука.

Зашто историјата не смее да остане ограничена само на симболично признавање, таа мора да стане видлива, да се изучува и да биде вкоренета во јавната свест. Кажувањето на вистината рано, јасно и доследно е од клучно значење.

Преку документирање и предавања, се откриваат фактите од историјата на Ромите во Европа:

ужасот и неправдите што ги претрпеле, вековното ропство,⁸⁵ постојаното прогонство и геноцидот.

А заедно со тоа силата и отпорноста на заедниците. Нивната уметност како средство за отпор. Богатството на нивните идентитети.

Разновидни, прекрасни и богати

Уметностите и културите на Ромите и Патувачите не се одделени од нивната историја во Европа – тие се во нејзиното срце. Нивните разновидни идентитети се втиснати во европскиот културен мозаик, иако нивниот придонес и влијание често останувале непризнаени.

Иконите на европската уметност носат ромски влијанија или дури потекнуваат од ромски корени. Фламенгот е уметничка форма родена од ромскиот отпор, а подоцна призната како дел од шпанското национално наследство.

Живописниот рондо од Седмата симфонија на Бетовен, голем дел од музичкото творештво на Лист, Брамс, Сарасате, Дворжак, Равел (и многу други) се инспирирани од или содржат ромски музички традиции. И листата продолжува.

Во Даблин, ми велат дека борбата и натаму продолжува за многу ирски Патувачи – признати како автохтона етничко малцинство од 2017 година, но сè уште често соочени со непочитување на нивниот јазик, уметност и на столбот на нивната номадска традиција: вековната култура на одгледување и грижа за коњи.⁸⁶

„Ромите пристигнале во Европа пред илјада години,“

Мајкл Колинс го заклучува традиционалниот вагон со заоблен покрив во местото за престој за Патувачи во Авила Парк, Даблин. Вагомот, изработен од неговиот чичко, Џејмс Колинс, го користат за да патуваат низ Ирска и да ја споделуваат неговата историја.

вели културната теоретичарка Тимеа Јунгхаус. „И низ насилна историја, дури и низ ропство и геноцид, успеавме да го сочуваме нашето наследство, нашата култура и нашиот јазик.“

„Тоа е култура на отпорност,“ додава таа. „Култура што ја одржуваат живи самоуверените гласови на ромските жени, кои ги пренесуваат нашите приказни од генерација на генерација – негувајќи ги семејствата и историјата на своите предци со сеќавање и гордост.“

Уметници како Папуша и Џеја Стојка им дадоа глас на достоинството и човечноста на ромските жени, и проговорија против цензурата, угнетувањето и насилството – и во рамки на заедницата и надвор од неа.⁸⁷

Јунгхаус е кураторка на современа уметност и извршна директорка на Европскиот ромски институт за уметност и култура (ERIAC), заедничка иницијатива на Советот на Европа, Фондациите Отворено општество и Иницијативата на ромските лидери – Асоцијацијата за Европскиот ромски институт за уметност и култура, основана во 2017 година. ERIAC ја промовира ромската култура низ Европа, ја едуцира јавноста за ромските уметности и се спротивставува на антикциганизмот.⁸⁸

Таа со восхит зборува за новиот бран ромски уметници и нивното присуство – од главни улоги во продукции на Нетфликс до изработка на рачно изработен накит.

Во визуелните уметности, ромските автори изложуваат во големи институции и биенала, и добиваат престижни

Двајца момчиња возат коњска запрега во Лимерик, Ирска.⁸⁹

резиденции. Во филмот, ромските режисери постигнуваат сè поголем напредок, особено во документаристиката и краткиот филм што допираат до заеднички човечки вредности.

Ромската литература влегува во нова ера. Ромските писатели го освојуваат своето место на светската книжевна карта.

„А во музиката, од фламенго до класика, традицијата продолжува со ненадмината вештина и виталност,“ додава Јунгхаус.

Но повеќе од сè, уметниците Роми и Патувачи се спротивставуваат на децении погрешно претставување во медиумите и културните индустрии. Тие создаваат нов јазик – јазик на гордост, ослободување, самоопределување и авторство. Ова е завршено: *Oppe Roma!*

„Ромите постојано се заробени во карикатурални прикази,“ вели Јунгхаус, осврнувајќи се на

понижувачките претставувања во добро познатата источноевропска кинематографија. „Тоа е визуелно насилство.“

И не е ограничено само на еден регион.

„Тие ги сатиризираат Ромите и нè прикажуваат само како престапници и отпадници,“ вели поранешниот пратеник во шпанскиот парламент, Исмаел Кортес Гомез, кој како член на Управниот одбор на ERIAC го посветил својот труд на борбата против овие стереотипи и на промоцијата на ромската култура.

Но тој и Јунгхаус укажуваат на уште една неправда, помалку видлива: негирањето на правото на ромските заедници да пристапат до сопственото културно наследство.

„Повеќе од 30.000 ромски уметнички дела се чуваат во државните колекции,“ известува Јунгхаус. „Но Ромите немаат пристап до нив.“

„Над два милиона фотографии од нашите предци се

Смрт – „Ромски воз кон Аушвиц-Биркенау“ (1992), слика од Чејја Стојка (1933–2013), ромски уметник и преживеана од Холокаустот, која сведочеше за логорите и јавно зборуваше против негирањето и заоравањето и против антициганизмот што е присутен во Европа. Делото е од колекцијата на Музејот на ромската култура во Брно.¹

складирани во етнографски музеи и архиви," додава таа. „Но тие не се означени со ромски имиња. Ги носат имињата на колекционерите и антрополозите.“

Борбата на ромските заедници за правда и еднаквост избувна во 1971 година, на Првиот светски ромски конгрес во Лондон, со силна одлука: „Ова е завршено!“⁸⁹

Избраните знаме, химна и мотото („Опре Рома!“ – „Станете, Роми!“ (‘Opre Roma!’ – ‘Stand up, Roma!’) – станаа симболи на нивното барање за заслуженото место како политички актери во историјата.

Тие тргнаа да го повратат авторството и да го променат начинот на кој ќе бидат гледани.

Не повеќе предмети на туѓа нарација. Не повеќе замолчени со дехуманизирачки прикази.

Тие ќе ја раскажат својата приказна – со јасност и достоинство.

Sukaripe, убавина на душата

„Да преминеме на една сосема поинаква претстава за Ромите,“ вели Јунгхаус, зборувајќи за делото на современ ромски фотограф.

Фотографиите доловуваат моменти на прослава, протест, како и Ромски и Синти уметници кои добиваат награди или излегуваат на сцена под аплауз.

На овие фотографии, тие се прикажани такви какви што се: талентирани, самоуверени, визионерски – гордо го прегрнуваат својот идентитет и водат промена. Гледајќи ги сликите, помислувам на младите жени Роми и Патувачи кои ја споделија болката од детствата поминати без улоги на кои би можеле да се огледаат во рамките на нивните заедници.

„Кога растев, не гледав никого кој личеше на мене во позитивна улога. Тој недостаток е длабоко штетен,“ вели

Прошетка низ Стразбур со знамето на Ромите на 8 април 2025 година, по повод Меѓународниот ден на Ромите.

актерката, режисерка и АРТивистка Алина Шербан, присетувајќи се на своето детство во Романија.

„Претставувањето е моќ. Сакам ромските девојчиња да знаат дека нивниот идентитет е извор на сила, а не срам,“ додава таа.

Спирос, 25-годишен Ром од Грција, зборуваше за пејачка што ја восхитувал, а која еднаш јавно го открила своето ромско потекло – само за веднаш да биде притисната од нејзината издавачка кука да го повлече тоа. Како и многумина од неговата генерација, тој копнееше да види луѓе од неговата заедница не само како успеваат, туку како го прават тоа со гордост во своите корени.

Спирос е еден од шесте млади Роми во центарот на кампања во Грција која беше емитувана на телевизиските канали и социјалните мрежи.

Мотото на кампањата беше една единствен збор: „Sukaripe“.⁹⁰

„Тоа значи „убавина на душата,“ вели Спирос со гордост. „Доаѓа од нашиот јазик – ромскиот.“

Амазонки и борци

Хилја Гронфорс настапи пред распродадена публика во Музичкиот центар во Хелсинки, оддавајќи почит на ромското музичко наследство што го носи во себе целиот свој живот.

„Тоа беше уникатен момент,“ вели народната музичарка,

почесна докторка на Универзитетот за уметности во Хелсинки и членка на Финската академија, видно возбудена. „Живееме во Финска со векови, но многу луѓе никогаш не слушнале ромска музика. А уште помалку го знаат нашиот јазик. Се надевам дека музиката може да ги отвори срцата.“

Таа пее опивачка мелодија, акапела. Потоа објаснува какви значења ги носат овие песни.

„Во нашата култура, важно е соживувањето. Да се погледнеме еден со друг во очи. Така започнува промената. Нашите песни предупредуваат, поучуваат, зајакнуваат. Кога пеам, ги споделувам приказните од моето детство, ги пренесувам нашите вредности.“

Хилја и нејзината сестра Хелена, која е педагог и текстилен уметник, работат и со Финскиот музеј на ромската култура,⁹¹ каде што ги чуваат традиционалните занаети, одржуваат работилници и држат предавања за ромскиот јазик.

Предавањата за ромскиот јазик, исто како зачувувањето и прославувањето на уметностите и културите на Ромите и Патувачите, е чин на отпор. Против бришење. Против избличување. Против молк.

„Да се биде АРТивист значи да ја користам мојата креативност и животното искуство за да се спротивставам на неправдата и да дадам видливост на оние што се избришани. Не ја избрав уметноста како луксуз. Ја избрав затоа што немав друг начин да преживеам, да проговорам, да бидам видена,“ вели Шербан.

Хилја и Хелена Грњонфорс од Финска. Хилја е народен музичар. Универзитетот за уметности во Хелсинки ѝ додели почесен докторат и е членка на Финската академија. Хелена е педагог и текстилен уметник.

Во секоја земја што ја посетив, гледав жени како чуварки на сеќавањето и како каталисти на промената.

Ромските уметници, поетеси, писателки, режисерки, музичарки, се во срцето на овој ангажман. Преку својата работа, тие ги поврзуваат генерациите, ги кршат молковите и ги изговараат вистините без двоумење.

„Да ја кажуваш вистината преку филм, театар и раскажување е чин на отпор. Без сеќавање нема правда,“ продолжува Шербан. „Ние сме амазонки и борци. Ние сме контракултура на секоја форма на расизам,“ додава Јунгхаус.

Осми април е. Меѓународниот ден на Ромите.

Во Стразбур, Франција, се собираме со млади Роми и Патувачи од цела Европа и фрламе црвени цвеќиња во реката – симболи на сеќавање, надеж и солидарност.

И ги носам со себе зборовите на една ромска жена:

„Нашата борба е да му покажеме на светот дека Ромите се полни со гордост и достоинство. Во почитта постои глас – многу гласови, никогаш молк.“

На Меѓународниот ден на Ромите 2025 година, цвеќиња беа фрлени во реката од мост во близина на зградата на Советот на Европа во Стразбур.

ДАЛИ ПРАВИМЕ ДОВОЛНО ЗА ДА ЗАПРЕМЕ ЕДЕН ОД НАЈГОЛЕМИТЕ СКАНДАЛИ СО ЧОВЕКОВИ ПРАВА ВО ЕВРОПА?

Механизмите што треба да штитат

Низ овие страници, изODEVME долг пат заедно.

По тој пат, жените и девојките Роми и Патувачи, носителите на промени за Ромите и Патувачите и нивните сојузници великодушно ги споделија своите приказни, со лекции за отпор, надеж и успех.

Но што правиме ние како институции, како општества?

Зашто исто како што политиките и мерките за заштита оставаат трага, така ја оставаат и рамнодушноста и недејствувањето. Сè е запишано врз човечките тела и души, врз сите нас кои го делиме овој свет.

Никој не може да каже дека не знаел. Податоците што ги имаме, иако нецелосни, се поразителни. Ја знаеме вистината: во коренот на нееднаквоста и злоупотребите стојат расизмот, дискриминацијата и вградената неправда.

Извртени структури на моќ, континуирано исклучување на заедниците и екстремна лишеност.

Ништо од ова не се решава со голи добри намери или ветувања напишани на хартија.

Механизмот за заштита на човековите права е сложена комбинација од институции, закони, партнерства и механизми кои меѓусебно дејствуваат.

Да навлеземе во некои од нив, знаејќи дека се уште во развој и со простор за напредок пред нас.

Европски рамки за заштита

Пред многу години, Советот на Европа и Европската унија (ЕУ) дадоа свечени ветувања дека ќе ги подобрат животите на Ромите и Патувачите во нивните држави-членки.⁹²

Тие поставија стандарди, започнаа нови иницијативи и здружија сили,⁹³ заедно со обезбедување финансиски средства, за да го забрзаат европското делување во заштитата и унапредувањето на правата на Ромите и Патувачите.

Постојат јасни постигнувања што треба да се споделат и пошироко да се повторуваат.

Но јазот помеѓу целите и реалноста останува широк. Пречесто напредокот е ограничен и нерамномерен, а во некои земји, затворањето на овој јаз е поитно од кога било.

Време е да се соочиме со оваа реалност и да се надминат краткорочните интервенции, ограничените (и често недостапни) фондови, слабите национални тела и формалистичките иницијативи.

За вистинска промена потребни се неколку неизоставни елементи: јасни приоритети, стабилно и стратешко финансирање усогласено со реалните потреби, холистички пристап и силен надзор проследен со одговорност. Партнерства со Ромите и Патувачите, разобличување на предрасудите и заедничко создавање напредок.

Она што е суштински важно се визија и политичка волја, претворање на идеите од хартија во дејствување и опстојување преку доследни промени.

Од европските институции, претседателите на влади, до локалните власти, фондовите и сите што имаат моќ да помогнат, оваа заложба мора да биде длабока. Солидарноста е клучна.

Поврзување на точките

Кога секое парче ќе се усогласи, се појавува целосната слика: визија за одржлива промена.

Клучната врска помеѓу потребите, политиките и финансирањето мора да се преточи во кохерентно дејствување, водено од вклучувањето на заедницата, кое го испорачува својот ефект ефикасно, со почит, навремено и онолку долго колку што е потребно.

„За навистина да се адресираат сложените предизвици со кои се соочуваат ромските заедници, мораме да прифатиме поамбициозна, европска перспектива, онаа што ја препознава големината на проблемите и е подготвена да се соочи со нив со соодветно големи инвестиции. Малите, фрагментарни напори нема да бидат доволни,“ изјавува Белен Санчез-Рубио, раководителка на Меѓународниот оддел во Fundaci3n Secretariado Gitano, кој го води Техничкиот секретаријат на Европската мрежа за еднаквост на Ромите под ЕУ-фондовите.⁹⁴

Правилниот пристап е холистички, интегриран, насочен кон заедницата и долгорочен. Почнува со признавање на расизмот што сè уште е вграден во нашите општества и институции, и со заложба да се активираат сите алатки и механизми за да се демантира дискриминацијата каде и да се појави.

Пристап што ги зема предвид жени и девојки Роми и Патувачи, не како споредна мисла, туку како дел од основниот план, во кој тие мора да бидат клучни учеснички. Пристап што разгледува како мерките навистина функционираат за жените и девојките, и како да се избегнат последици што би можеле да им наштетат.

Поставување на „црвените линии“ за денес и за иднината

За да се постигнат резултати, политиките мора да служат и како мерила за напредок и одговорност, со целосна употреба на сите механизми за спроведување, вклучително и моќната постапка за повреда на правото на ЕУ.

Мора да се постават црвени линии, јасни граници дека европските институции нема да дозволат државите-членки да ги преминат, испраќајќи силен сигнал дека човековите права на Ромите и Патувачите не се предмет на компромис.

Гледајќи напред, човековите права на Ромите и Патувачите не смеат да бидат занемарени при дизајнирањето, спроведувањето, следењето и финансирањето на сите секторски политики. Целните мерки мора да се комбинираат со пошироки рамки – било да се однесуваат на пристапно домување, детска сиромаштија, образование или поттикнување на зелена и дигитална транзиција, конкурентност и иновации. Главниот тек („mainstreaming“) никогаш не смее да значи бришење или потценување на оние на кои поддршката им е најпотребна. Напротив, мора да гради кохерентен систем на заштита што не остава никого зад себе.

Но вклученоста на хартија не е доволна. Таа нема да функционира без насочување на вистинските средства, на вистински начин, таму каде што навистина се потребни.

Она што одбиваме да го видиме

Инвестициите мора да стигнат и до друга клучна област: расизмот вграден во државните институции. Во училиштата, здравствениот систем и другите јавни услуги. Во полицијата и судовите. Во центрите на моќта. Ова не се однесува на една личност или една канцеларија. Станува збор за системи изградени на начин што по правило ги исклучува Ромите и Патувачите, преку слоеви на историска нееднаквост, вкоренети предрасуди и одлуки што ги занемаруваат.

Живеалиште во населбата Царија, Солун, Грција.t

Ако навистина сме сериозни во унапредувањето на човековите права на Ромите и Патувачите, мора да се соочиме со расизмот таму каде што е најдлабоко вкоренет.

„Антициганизмот е можеби најголемата пречка за инклузијата на Ромите,“ вели Шина Келер, експертка за социјална инклузија и застапничка за ромските права, која моментално е виша секторска службеничка во грантовите на ЕЕА и Норвешка.

„Финансирањето и националните стратегии доцнат во соочувањето со овој проблем и вистината е дека е потребно многу повеќе од пари. Министерствата имаат потреба од поддршка, експертиза и насоки за да обликуваат политики што се и ефективни и почитувачки. Тие, исто така, мора да воспостават суштинско вклучување со Ромите.“

Дејствувањето мора да дојде од многу насоки, комбинирајќи проактивна поддршка, како градење капацитети, со цврст одговор, одговорност и обезбедување средства за заштита кога ќе се случат прекршувања.

Но поддршката често недостасува, или се повлекува токму таму каде што може да има пресудно влијание при што стратешкото застапување преку судска практика е остар пример.

Кога Европскиот суд за човекови права ја донесе пресудата во предметот Елмазова од Северна Македонија – случај за кој веќе зборувавме – тој нанесе удар врз училишната сегрегација и ги принуди

националните власти и другите чинители да преземат мерки.

Сепак, и покрај низа други пресуди на Судот,⁹⁵ реалноста е дека за многу заедници на Роми и Патувачи ваквите судски победи со одек што надминува далеку над рамките на судницата – остануваат ретки и недоволни.

Зошто е тоа така?

Причините се многубројни, вклучително и неподготвеноста да се инвестира во судски постапки кои на крајот имаат за цел да ги повикаат токму донаторите на одговорност.

Но како бранителите да стигнат до судовите ако нема средства за адвокат – или дури ни за струја во канцеларија?

Некои организации, од неопходност, се свртеа кон САД за поддршка, и ја добија, сè додека тековната администрација не го прекина финансирањето за човекови права.

Ова брзо предизвика домино-ефект, го прошири јазот и ги принуди многумина да ги затворат своите врати или да работат без плати.

И додека други финансиерски механизми би требало да истапат за да го пополнат јазот, некои всушност ги кратат своите средства или целосно се повлекуваат, токму тогаш кога се најпотребни.⁹⁶

Централните влади – водечки чинител по назив, но не секогаш по дело

Всушност, заедниците на Роми и Патувачи ретко се третираат како политички приоритет. И покрај прогласените национални стратегии за инклузија, многу од нив ризикуваат да станат празни ветувања, без соодветно спроведување, следење, финансирање и одговорност.

ЕУ и Советот на Европа обезбедуваат насока, експертиза и средства. Но државите членки, нивните централни влади, ја носат примарната одговорност за одлуките, управувањето со ресурсите, координацијата на мерките и нивната ефективна реализација.

„ЕУ создаде целни финансиски инструменти, но начинот на кој овие средства се користат, или дали воопшто се користат, останува во дискрецијата на секоја национална влада,“ објаснува Белен Санчез-Рубио.

Времето е исто така фактор. „Промената на размислувањата, градењето доверба и создавањето

вистински можности бара време. Но средствата често се доделуваат за пократки периоди, дури и кога буџетите се планирани на подолг рок," додава таа.

„Ова ги нарушува процесите на кои им е потребна континуираност. Ако започнете образовна програма за децата да ги достигнат одредени стандарди, а ако финансирањето запре на половина пат, таа поддршка исчезнува, а со неа и напредокот на децата.“

Премногу често, претставниците на институциите остануваат слепи за реалните последици од ваквите прекини, можеби затоа што никогаш не влегле во населба или не седнале на маса со ромско семејство, или затоа што заедниците на Ромите и Патувачите не биле вклучени во моментот кога се носеле официјалните одлуки.

Но промената, научив, често се разгорува токму од близината. Кога креаторите на политики ќе се соочат лице во лице со реалноста, нешто може да се помести.

Промената најчесто се случува на локално ниво, а недејствувањето не е опција

По децении работа во оваа област, едно нешто стана јасно: вистинскиот напредок честопати започнува, или завршува, со градоначалник.

Локалните власти го разбираат платното на своите заедници, односите и потребите што ретко се фаќаат во извештаи. Тие ги држат клучевите за пристап, близина и доверба, неопходни алатки за справување со реалните потреби, со достоинство и прецизност. Тие се чинителите што своите заедници ги познаваат најдобро.

Сепак, кога станува збор за локалните надлежности, скандалот често не е во недостигот од средства, туку во неуспехот тие да се искористат правилно.

Во некои случаи, локалните власти дури вратиле неискористени средства, не затоа што потребите биле задоволени, туку затоа што парите воопшто не биле вложени. Поради недостиг на волја, страв од реакција на гласачите, недостаток на стручни лица и поради расизам.

Некои финансиерски тела сега развиваат стратегии за да го зголемат учеството на локалните власти и нивниот пристап до средства, вклучително и преку подобри услови за кофинансирање и техничка помош за аплицирање на можностите за финансирање и за спроведување на проектите.

Во пракса, процесот често е исполнет со пречки.

„Имам видено одлични проекти кои не можеле да продолжат само затоа што ниту една локална власт не била подготвена да стане партнер," вели Келер. „Некои градоначалници активно избегнуваат каква

било поврзаност со про-ромски иницијативи поради стигмата.“

Резултатите најчесто се забележуваат таму каде што смелото локално лидерство, кое го надминува изборниот циклус, успева да ги надмине личните агенди и да ја вгради инклузијата во политиките, а не само во личностите.

Пренесените надлежности, исто така, носат свои предизвици: обврски без капацитет за прибирање доволно средства или стекнување експертиза, недостиг на соработка и координација, како и поделена и нејасна одговорност која на крај ги запира процесите, повторно, со мала или никаква отчетност.

Иницијативи како онаа што ја покренала Општината Халандри во Грција, за да обезбеди ромските семејства да се преселат во подобри услови,⁹⁷ што ја спомнав во првото поглавје, ги покажуваат недостатоците кога локалните власти се оставени без доволно ресурси за да се справат со проблемите со кои се соочуваат заедниците.

Централните влади мора да стапат на сцена и да ја исполнат обврската на државата да ги заштити човековите права.

Децентрализацијата треба да значи обезбедување на најдобри можни решенија приспособени на локалниот контекст, а не изговор за избегнување на одговорност.

Националните сојузници кои истапуваат

На државно ниво, националните институции за заштита на човековите права и еднаквоста претставуваат клучни институционални сојузници на Ромите и Патувачите. Тие можат да постапуваат по индивидуални случаи, да даваат придонес во национални стратегии и акциски планови, да ги документираат празнините во заштитата и да упатуваат препораки за понатамошни чекори, честопати носејќи нови пристапи и отворајќи нови патишта.

Ќе се сетите дека во Финска, Народниот правобранител за недискриминација даде поддршка на две млади Ромки-фризерки кои беа отпуштени од работа поради носење традиционална облека – случај што воспостави преседан од големо значење.

Во Ирска, по претставка поднесена од здруженија за застапување на Патувачите, Детскиот омбудсман отвори истрага за недостойните услови на „Spring Lane“ – место за престој на Патувачи.⁹⁸

Истрагата откри сериозни ризици по здравјето и безбедноста на децата. Како одговор, во 2024 година беше најавена инвестиција од 17,9 милиони евра за

Васка Бајрамовска-Мустафа, заменик народен правобранител, Северна Македонија.

целосно унапредување на локацијата, ветувачка соработка меѓу локалните власти, независните институции и самата заедница.

Во Северна Македонија, Народниот правобранител и Комисијата за спречување и заштита од дискриминација (КСЗД) повекепати ја документираа училишната сегрегација на ромските деца и упатија препораки до надлежните институции за нејзино надминување.

КСЗД, исто така, го отвори и прашањето за интерсекциската дискриминација врз Ромките.⁹⁹

Во Словачка, Националниот центар за човекови права и Народниот правобранител силно укажуваат на итната потреба да се обезбеди правда за Ромките кои биле подложени на присилна стерилизација. Тие, исто така, документираа различни форми на сегрегација, вклучително и во образованието и во здравствените установи.

Во октомври 2024 година, собрав тела за еднаквост од голем број држави членки во Стразбур за да разговараме како можат да обезбедат вистинска пристапност за оние што се маргинализирани во нашите општества, вклучително и за ромските и патувачките заедници.¹⁰⁰

Бев воодушевена од динамичниот пристап на дел од овие институции, кои редовно стапуваат во контакт со заедниците и ги посетуваат нивните населби. Разговаравме и за тоа дека обезбедувањето присуство на Роми и Патувачи во управите или во персоналот на институциите е од критично значење.

И сепак, националните институции за заштита на човековите права и еднаквоста се под сè поголем притисок. Се соочуваат со кратења на буџетите и со растечко политичко влијание. Но, тешките околности не можат да бидат изговор за намалувањето на државната поддршка. Напротив, тие ја прават потребата за нејзино зајакнување поитна од кога било.

„Ништо за нас без нас“

Во рамките на овој механизам, токму граѓанското општество се движи најнеуморно – организациите, адвокатите, бранителите, самите заедници на Роми и Патувачи и, во нив, толку видливо и силно – жените.

Тие се тие што го носат не само товарот на неправдата, туку и знаењето за отпорноста, за различноста, за колективната сила и солидарноста. Тие се тие што туркаат промени, втемелени врз докази. Организираат, застапуваат, оспособуваат. Создаваат доверба таму каде што институциите потфрлиле.

И иако се соочуваат со најразлични ризици, нивниот глас не се тресе:

„Ништо за нас без нас.“

Граѓанското општество бара правата на Ромите и Патувачите да не бидат на маргините, туку во сржта на главните агенди, како составен дел на европското социјално ткиво. Тие повикуваат донаторите и финансиерските структури да работат рака под рака со заедниците уште од самиот почеток, со финансирање и целни инвестиции обликувани од нивните потреби, а не само за да се исполни формалноста на проектните грантови.

И сепак, месец по месец, многу од овие организации функционираат на работ на опстанок, нивното преживување зависно од добивање краткорочни грантови, кои едвај ги покриваат секојдневните операции, оставајќи мал простор за раст или иновации.

Нивниот ангажман е во ризик да се сведе на исполнување на очекувањата на донаторите, наместо на одговор на вистинските потреби. Нивната улога може да се намали на даватели на услуги за однапред дефинирани линии за грантови.

„Јавните средства обично се администрираат преку однапред определени рамки и приоритети, и на крај зависи од тоа кои проекти ќе аплицираат. Вградувањето на интерсекционалноста во финансиерските структури не е лесно,“ објаснува Шина Келер, зборувајќи за празнините во финансирањето што навистина ги таргетираат реалните потреби. „Ни требаат посебни повици за финансирање – експлицитно и исклучиво насочени кон поддршка на Ромките.“

Горе: Кармен Георге, претседателка на E-Romnja, организација која ги поддржува човековите права на ромските жени и девојки во Романија..

Долу: Ромски жени готват заедно пред состанок на E-Romnja.

„Останувањето надвор од политики, програми, одлуки и институции, каде што луѓето планираат и спроведуваат проекти за Ромките, без нив, мора да престане,“ вели Кармен Георге, претседателка на E-Romnja.

„Ромките и девојките, и оние што ги бранат, мора да бидат третираны како експерти за сопствениот живот. Тоа значи нивните иницијативи директно да се финансираат, да се поканат во просториите каде што се носат одлуки, и да се обезбеди нивните гласови не само да се слушнат, туку да се почитуваат и врз нив да се делува,“ истакнува романската актерка, режисерка и ARTивистка Алина Шербан.

Ограниченото финансирање останува проблем. Финансиските модели често бараат организациите што работат на терен да ги покријат трошоците однапред, додека надоместот се исплаќа со месеци задоцнување е нерамноправен систем што ги фаворизира добро обезбедените организации и ги става малкуте актери од граѓанското општество во меѓусебна конкуренција за веќе оскудните средства.

Ликвидноста станува бариера за оние без финансиска отпорност, како што се помалите, локални организации. Без основно финансирање за да опстанат, преживувањето станува секојдневна борба.

И сепак, тие се тие што се повикуваат да ги пополнат сите празнини што државата ги остава зад себе. Тие се појавуваат кога никој друг не се појавува.

„Ние сме повеќе од приказни за борба – ние сме архитекти на промената,“ рече Алмедина Скендери, млада ромска активистка од HBO Voice of Roma, Ashkali and Egyptians во Косово*, за време на одбележувањето на Меѓународниот ден на Ромите во Стразбур, на 8 април 2025 година.¹⁰¹

И јас верувам во тоа.

Тоа го научив од девојките и момчињата кои ја кажуваат својата вистина со гордост.

Од децата кои одбиваат да живеат во граници што самите не ги избрале.

„Имаме големи цели за нашата иднина. Овозможете ни да бидеме горди.“

И тоа е наша одговорност, не само да слушаме, туку да ја искористиме целата сила на механизмите за заштита на човековите права, создавајќи можности за заедниците да ја изградат својата иднина според сопствени услови.

Алмедина Скендери, подкастерка и ромска активистка од HBO Voice of Roma, Ashkali and Egyptians во Косово.*t

ИТНОСТА Е РЕАЛНА

На периферијата на Солун, во јуни 2024 година, група мали ромски деца се собраа околу мене и ми раскажуваа за своите соништа – да станат пилот, адвокат, козметичарка...

Во други делови на Европа слушам други соништа: „Сонувам сите да бидеме еднакви.“

„Само сакам пристойно место за живеење.“

„Сонувам стотици жени и девојки да маршираат по улиците, гордо, заземајќи простор како и сите други.“

„Сонувам децата Патувачи да ја слават својата култура, да бидат свои и да имаат можности.“

Не знам дали овие соништа некогаш ќе се остварат. Искрено се надевам. Но знам дека за тие соништа да станат реалност, мора да следи дејствување.

Прво, мора да се спротивставиме на расизмот. На рамнодушноста. На неправдата.

Да ставиме крај на расизмот и дискриминацијата вкоренети во нашите општества, оној вид што ги игнорира и замолчува Ромите и Патувачите, што толерира полициско насилство, што ги сегрегира децата во училиштата и жените во родилиштата, и што ги исклучува од работните места и соседствата.

Оној вид што ги принудува луѓето секојдневно да се борат за своите права и достоинство, а понекогаш и за самиот опстанок, во општества кои треба да ги штитат човековите права, демократијата и владеењето на правото.

Одговорност е на сите нас да го прекинеме суровиот корсокак на маргинализацијата.

Европа и нејзините институции, националните влади, регионалните и локалните власти, сите ја делат оваа обврска: да обезбедат никој да не биде оставен зад себе.¹⁰²

Мора да се соочиме со наративите кои го делат светот на „нас“ и „нив“.

Да ја разбудиме целата заедница што не реагира со иста итност, со иста емпатија, на секоја неправда.

Да ги урнеме бариерите за овластување на жените и девојките. Да ги слушаме, поддржуваме и да им обезбедиме простор и можности жените и девојките да се застапуваат за своите права и да водат промена.

Искрено да ги поддржиме иницијативите предводени од Роми и Патувачи. Особено оние кои ги ставаат човековите права на жените и девојките во своето средиште. Не само со зборови, туку со вистински дејства: менување на постојните односи на моќ, прераспределба на ресурсите и ставање на нивните потреби и приоритети во центарот.

Да обрнеме внимание на оние кои се соочуваат со нетолеранција поради специфично испреплетените аспекти на нивниот идентитет и да ги заштитиме од засилувачките последици на интерсекциската дискриминација.

Да не го забораваме локалното. Да инвестираме во иницијативи од заедницата, зајакнување на заедниците и локален развој.

Да се погрижиме техничките рамки, бирократските правила и механизмите за финансирање навистина да се поврзат со реалните потреби на заедниците и поединците.

Во текот на ова патување, ве повикував да го задржите погледот во огледало, да размислувате, да ги преиспитувате вашите претпоставки и да застанете во солидарност.

Мора да го направиме ова денес, затоа што итноста е реална.

Сè што ни е потребно веќе постои: знаењето, добрите практики, алатките.

Она што мора да го сториме е да ја усогласиме волјата за нивно користење.

Девојче во населбата Царија во
Солун, Грција.

ОДГОВОРНОСТА Е НАША

Повик за акција

Секој од нас е одговорен за градење свет во кој секој живее безбедно и достоинствено.

Мора да се соочиме со фактот дека неправдите во нашите општества нè засегаат сите.

Денешните предрасуди, расизмот и дискриминацијата против Ромите и Патувачите се вкоренети во векови насилство и исклучување, јасна потврда за нашето заедничко потфрлање.

Од секој од нас, од мене и од вас, зависи да го промениме ова. Да го разбиеме молкот на рамнодушност и да ги кренеме нашите гласови.

Да се спротивставиме на стереотипите и да застанеме против нееднаквоста и неправдите во нашиот секојдневен живот.

Да бараме од сите, и од поединци и од институции, да го почитуваат законот, да ги исполнуваат своите обврски и да ги претвораат зборовите во дела.

Секој од нас, и сите ние заедно, мораме сега да:

Го препознаеме и јавно да го осудиме антициганизмот и дискриминацијата; да се бориме против нив на секое ниво, на секое место и со сите расположливи средства.

Ги слушаме и почитуваме гласовите на Ромите и Патувачите, особено на жените и девојките, обезбедувајќи им место на масите каде што се носат одлуките.

Дадеме приоритет и целосно да се посветиме на унапредување на човековите права на Ромите и Патувачите во сите аспекти од нивниот живот.

Да помогнеме да се изгради живот со достоинство, со пристојни домови, здравствена заштита, квалитетно и инклузивно образование, работни места и социјална сигурност за сите.

Да спроведеме реформи во системите во сите сектори за да станат еднаквоста, правдата и инклузијата за Ромите и Патувачите реалност.

Не оставиме никого зад себе: да обезбедиме ресурсите и акциите да стигнат до оние кои живеат во сиромаштија, се изолирани или исклучени поради дискриминација, без разлика на основот.

Ги собереме фактите за ситуацијата на Ромите и Патувачите и да ги користиме податоците за прецизно прилагодување на политиките и мерките.

Девојче си игра во населбата Царија во Солун, Грција.

Планираме паметно и долгорочно, заедно со засегнатите, обезбедувајќи политиките и средствата да одговараат на реалните потреби.

Дејствуваме според нашите зборови: да преземеме одговорност, да соработуваме ефективно, да ги спроведеме преземените обврски и да одговараме за резултатите.

Го поддржиме граѓанско општество на Ромите и Патувачите да ги следи правата, да гради можности за поддршка и да преземе правни чекори кога е потребно.

Ја отфрлиме и оспориме дезинформацијата и омразата; да обезбедиме Ромите и Патувачите брзо да добијат пристап до правда кога нивните права се прекршени.

Ја прекинеме криминализацијата на заедниците, да ја повикаме полицијата на одговорност кога неправедно ги таргетира Ромите и Патувачите, и да застанеме за нивното право на правичен третман од сите власти.

Ја признаеме, промовираме и прославуваме историјата, јазиците, културата и уметностите на Ромите и Патувачите; да ги почитуваме нивните различни идентитети.

Застанеме со Ромите и Патувачите: да работиме заедно, особено со жените и девојките, за да ја унапредиме еднаквоста и правдата во Европа во која навистина сите ѝ припаѓаат.

МЕТОДОЛОГИЈА

Оваа книга ги претставува согледувањата на Комесарот во врска со некои од најитните прашања во областа на човековите права кои непосредно се однесуваат на животните искуства на членовите на ромските и патувачките заедници денес. Структурирана во седум наративни поглавја, таа ги истражува клучните аспекти поврзани со условите за живеење и домувањето; образованието; здравјето; вработувањето и занимањата; полициските и правосудните системи; историјата, уметностите и културата; како и механизмите наменети за обезбедување заштита во сите овие области и пошироко. Книгата завршува со повик за акција упатен од Комесарот.

Книгата главно се темели на ангажманот на Комесарот со членовите на заедниците на Роми и Патувачи, особено со жените и девојките, бранителите на човековите права, централните и локалните власти, како и со Националните институции за човекови права, телата за еднаквост и Народниот правобранител. Овие ангажмани се одвиваа за време на посетите и мисиите во земјите-членки на Советот на Европа, како и за време на други активности, во периодот од јуни 2024 до април 2025 година. Книгата ги содржи увидите на Комесарот, човечките приказни и сведоштвата, и се потпира на квалитативни и квантитативни податоци и информации добиени од официјални статистики и извештаи, истражувачки студии и други извори на докази достапни во јавниот домен.

Во книгата се интегрирани родовите, младинските и интерсекциските перспективи, за да се опфатат прашањата на човековите права кои се репрезентативни за различни идентитети и групи. Содржината не претендира да биде одраз на сите ситуации. Наративот е воден од животните искуства на жените и девојките Роми и Патувачи и од силата на нивниот колективен ангажман, кој поттикнува промени низ генерациите. Книгата го истакнува нивното оснажување, дејствување и отпорност, притоа прикажувајќи ги нивните грижи во поширокиот контекст на антициганизмот и дискриминацијата која ги погодува нивните заедници. Посебно внимание е посветено и на улогата на граѓанските организации како двигатели на напредокот во унапредувањето на човековите права на Ромите и Патувачите. Индивидуите споменати во оваа книга се наведени според нивното самоидентификување. Некои имиња се изменети во текстот со цел да се заштитат идентитетите и да се зачува приватноста.

Книгата е придружена со патувачката фото-изложба организирана од Европскиот ромски институт за уметност и култура (ERIAC). Таа може да биде хостирана по претходно барање до Канцеларијата на Комесарот за човекови права на Советот на Европа на: commissionerHR@coe.int.

Оваа книга е комплетирана на 1 септември 2025 година. Сите онлајн документи цитирани во неа се последен пат пристапени на истиот датум.

Деца си играат во населбата Стара Техељња во Прешов, Словачка.

Традиционален вагон со заоблен покрив во
местото за престој за Патувачи во Авила
Парк, Даблин, Ирска.

КРАЈНИ БЕЛЕШКИ

* Сите упатувања на Косово, без разлика дали се однесуваат на територијата, институциите или населението, во овој текст треба да се разбираат во целосна согласност со Резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на Обединетите нации и без нарушување на статусот на Косово.

1. Терминот „Роми и Патувачи“ се користи во Советот на Европа за да ја опфати широката разновидност на групите кои се опфатени со работата на Советот на Европа во оваа област: од едната страна а) Роми, Синти/Мануш, Кале, Каале, Романичали, Бојаш/Рудари; б) Балкански Египќани (Египќани и Ашкали); в) Источни групи (Дом, Лом и Абдал) и, од другата страна, групи како Патувачи, Јениш, и популациите означени со административниот термин „Gens du voyage“, како и лица кои се самоидентификуваат како Цигани. Ова е објаснувачка фуснота и не претставува дефиниција за Роми и/или Патувачи.
2. За терминот „антициганизам“ видете European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), [General Policy Recommendation No. 13 on combating antigypsyism and discrimination against Roma](#), усвоена на 24 јуни 2011 и изменета на 1 декември 2020. Се напоменува дека многу Патувачи не сметаат дека терминот „антициганизам“ ги одразува нивните специфични искуства со расизам. За размислувања поврзани со терминологијата, видете и [“Antigypsyism: causes, prevalence, consequences, possible responses”](#), студија нарачана од Комитетот на експерти за прашања на Ромите и Патувачите (ADI-ROM).
3. За терминот „расизам“, видете ECRI, General Policy Recommendation No. 7 on national legislation to combat racism and racial discrimination, усвоена на 12 декември 2002 година и изменета на 7 декември 2017 година
4. За повеќе информации видете ги [проценките](#) на Советот на Европа, ажурирани на 2 јули 2012.
5. Видете Европски комитет за социјални права (ECSR), [Одлука](#) по жалба бр. 206/2022, поднесена од DCI, FEANTSA, MEDEL, СОО и International Movement ATD Fourth World против Шпанија, објавена на 26 февруари 2025 година.
6. Совет на Европа, Комесар за човекови права (CoE CommHR), Мајкл О’Флахерти, писмо до

Премиерот на Република Бугарија, 5 мај 2025 година.

7. Видете Совет на Европа, [Congress Rapporteur welcomes Sofia's commitment to social housing in implementing European Court judgments](#), 6 јуни 2025. Видете Комесар за човекови права, Мајкл О’Флахерти, [Memorandum on the Human Rights of Travellers and Roma in Ireland](#), 25 февруари 2025. Видете исто така, поранешен Комесар за човекови права, Дуња Мијатовиќ, [извештај](#) од посета на земја, Обединето Кралство, 9 декември 2022.
8. Видете Комитет на министри на Совет на Европа Препорака [Rec\(2005\)4 до државите членки за подобрување на станбените услови на Ромите и Патувачите во Европа](#), усвоена на 23 февруари 2005; Обединети нации, Канцеларија на Високиот комесар за човекови права (OHCHR) и Програма на ОН за живеалишта (UN Habitat), [Fact Sheet No. 21 \(Rev. 1\): The Human Right to Adequate Housing](#), 1 ноември 2009 и [Fact Sheet No. 25 \(Rev. 1\): Forced Evictions and Human Rights](#), 1 мај 2014.
9. За повеќе информации, видете, на пример, работата на ЕТР Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj (ЕТП Словачка – Центар за одржлив развој), [Building hope at Luník IX – Self-help Construction of family Houses at Luník IX](#) и Проект DOM.ov, [Проекти](#), Кецеровце и други општини, Словачка; видете исто [HERO – Housing and Empowerment for Roma](#), пилот проект финансиран од Европската унија и имплементиран од Банката за развоја на Советот на Европа (CEB) со партнери во Бугарија, Романија и Словачка, 2021-2025.
10. Видете Грантови на ЕЕА и Норвешка, [The right to a decent life! How the lives of the most disadvantaged community in Cluj-Napoca started to change with the help of Norway Grants](#), 5 септември 2024.
11. Видете EU Fundamental Rights Agency (FRA), [Coronavirus pandemic in the EU – impact on Roma and Travellers - Bulletin 5](#), 2020; European Roma Rights Center (ERRC), [Roma Rights in the Time of COVID](#), 2020.
12. Комитет на ОН за економски, социјални и културни права, Генерален коментар бр. 14 за највисокиот достиген стандард на здравје, 2000 2000, [E/C.12/2000/4](#); OHCHR, [Fact Sheet No. 31: The Right to Health](#), 2008; поранешен Комесар за човекови права, Дуња Мијатовиќ, [Protecting the right to health through inclusive and resilient health care for all](#), Issue Paper, 2021.
13. Видете [Explanatory Memorandum to](#)

[Recommendation CM/ Rec\(2024\)1](#) на Комитетот на министри до држави членки за еднаквост на жените и девојки Роми и Патувачи, усвоен на 5 април 2024 ([Recommendation CM/ Rec\(2024\)1](#)).

14. Видете, меѓу другото, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC), [Fifth Opinion on Ireland](#), усвоена на 16 октомври 2024; Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights of Travellers and Roma in Ireland](#), 25 февруари 2025, параграф 48. Видете [Behaviour and Attitudes Traveller Community National Survey](#), јули 2017.
15. Pavee Point Traveller and Roma Centre е национална невладина составена од Патувачи, Роми и припадници на мнозинско население кое работи на локално, регионално, национално и меѓународно ниво за адресирање на нееднаквостите кои ги засегаат Патувачите и Ромите и за промовирање на човековите права. За повеќе информации видете: www.paveepoint.ie.
16. Civil Rights Defenders, [Environmental racism and Europe's Roma](#), 2023; Видете исто така ACFC, [Environmental challenges and national minorities](#), Factsheet, 2025.
17. ERRC, [North Macedonia: Victory for Roma in Šuto Orizari following mass complaint about waste pollution](#), 13 мај 2025. Телото за еднаквост забележа дека постојат сериозни проблеми со системот за собирање отпад во Скопје во целина, но дека постои нееднакво обезбедување услуги за управување со отпад.
18. Видете [Explanatory Memorandum](#) на Препораката CM/Rec(2024)1.
19. Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) утврди дека стерилизацијата на жени од ромско потекло без нивна информирана согласност претставува повреда на член 3 (забрана за тортура или нечовечко третирање или казнување) и член 8 (право на почитување на приватниот и семејниот живот) од Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП). Понатаму, дури и во случаи кога формално била побарана согласност, ЕСЧП утврди значително непочитување на автономијата и изборот на пациентките, при што начинот на добивање согласност веројатно предизвикувал чувства на страв, вознемиреност и инфериорност кај жртвите, што резултирало со трајно страдање (повреда на член 3 од ЕКЧП). Судот, исто така, утврди дека недоволната итност и непостојаната ажурност во истрагите за овие случаи претставуваат повреда на член 3 од ЕКЧП. Видете ЕСЧП [V.C. v. Slovakia](#), Application no. 18968/07, 8 ноември 2011 и ЕСЧП [I.G. and others v. Slovakia](#), Application no. 15966/04, 13 ноември 2012.
20. Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Letter to the Prime Minister of the Czech Republic](#), 3 декември 2024.
21. Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights situation of Roma in Slovakia](#), 25 февруари 2025. Видете исто така Министерство за правда на Република Словачка, [Meeting with the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe](#), 11 јули 2024.
22. Видете ја студијата нарачана од Комитетот на Европскиот парламент за правата на жените и родовата еднаквост (FEMM), [Obstetric and gynaecological violence in the EU](#), 2024; поранешен Комесар за човекови права, Дуња Мијатовиќ, [Sexual and Reproductive Health and Rights in Europe: Progress and Challenges](#), 2024; Парламентарно собрание на Советот на Европа (PACE), [Obstetrical and gynaecological violence](#), 2019.
23. Видете Линси Каванагх, 'Standing Alongside' and in [Solidarity with Traveller Women: Minority Ethnic Women's Narratives of Racialized Obstetric Violence](#), докторска дисертација, National University of Ireland Maynooth, 2018.
24. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на Healthy Regions: <https://www.zdraveregion.eu/>.
25. Видете исто Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights situation of Roma in Slovakia](#), 25 февруари 2025, параграфи 38-43.
26. ЕСЧП, [Elmazova and Others v. North Macedonia](#), Applications nos. 11811/20 and 13550/20, 13 декември 2022.
27. Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights situation of Roma and on issues related to the right to a clean and healthy environment in North Macedonia](#), 29 јули 2025.
28. Видете Position Paper на поранешниот Комесар за човекови права Нилс Муижниекс, [Fighting school segregation in Europe through inclusive education](#), 2017; ACFC, [Thematic Commentary No. 1 on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities](#), усвоен на 31 мај 2024, со кој се ревидира и заменува Thematic Commentary No. 1 (2006) (во понатамошниот текст: ACFC Thematic Commentary No.1 on

- Education).
29. ЕСЧП, [Salay v. Slovakia](#), Application no. 29359/22, 27 февруари 2025. Европската комисија започна постапка за повреда против Словачка во 2015 година и испрати [образложено мислење](#) во 2019. На 19 април 2023 година, Европската комисија донесе одлука да ја упати Словачка пред Судот на Европската Унија поради неефективно справување со сегрегацијата на децата Роми во образованието. Во овој контекст, видете го исто така [Opinion of Advocate General Čapeta](#) дадено на 1 август 2025 во предметот C799/23 European Commission v Slovak Republic.
 30. Видете Poradňa, [Na ceste k spravodlivosti](#), Príbehy Rómkov a Rómov, ktorí sa postavili proti diskriminácii a inému porušovaniu svojich ľudských práv, 2022, стр. 28-33.
 31. Видете ЕСЧП [D.H. and Others v. the Czech Republic](#), Application no. 57325/00, 13 ноември 2007; [Horváth and Kiss v. Hungary](#), Application no. 11146/11, 29 јануари 2013. Видете и активностите преземени на ниво на ЕУ: Европската комисија започна постапки за повреда против Чешката Република [INFR(2014)2174] in 2014 and Hungary [INFR(2015)2206] во 2016.
 32. Видете ACFC Thematic Commentary No.1 on Education; Совет на Европа, Управувачки комитет за антидискриминација, различност и инклузија – CDADI, [Feasibility study on desegregation and inclusion policies and practices in the field of education for Roma and Traveller children](#), 2024.
 33. Fundación Secretariado Gitano (FSG), [Only 0.8% of Roma students graduate from university](#), 27 јуни 2025.
 34. Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the Human Rights of Travellers and Roma in Ireland](#), 25 февруари 2025, параграфи 37-38.
 35. Ibid, параграфи 39-40.
 36. Joint Committee on Key Issues affecting the Traveller Community, [Final Report into inequalities faced by the Traveller Community](#), декември 2021.
 37. Видете исто ACFC, [Fourth Opinion on Portugal](#), усвоено на 28 јуни 2019, параграфи 93-95.
 38. ACFC Thematic Commentary No.1 on Education, параграфи 105-111.
 39. Група експерти за акција против трговија со луѓе (GRETA), [Evaluation Report North Macedonia](#), Third evaluation round, 24 март 2023.
 40. Почнувајќи од учебната 2024/2025 година, децата на возраст од 4 години имаат законско право на место во градинка. Ова право треба да се прошири на децата на возраст од 3 години, почнувајќи од учебната 2025/26 година. Видете Eurydice, Slovakia: Ongoing reforms and policy developments, [National reforms in early childhood education and care](#), јуни 2024.
 41. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на Здружението Cesta von, вклучително и Програмата ОМАМА: <https://cestavon.sk/en/omama/>
 42. Видете Irish [National Organisation for the Unemployed](#), со повикување на Central Statistics Office, Census 2022 Profile 7 - Employment, Occupations and Commuting. Видете исто Pavee Point Traveller and Roma Centre, [Employment](#).
 43. FRA, [Roma and Travellers in six countries - Survey](#), 2020, p. 56.
 44. Department of Children, Equality, Disability, Integration and Youth, [Survey on People in Ireland's attitude towards diversity](#), септември 2023.
 45. Кампањата "työnimi" беше наречана од Diaconia University of Applied Sciences (Diak), во рамки на проектот Nevo tiija – New Era, која ја промовира вработеноста на припадниците на ромската заедница. По периодот на мониторинг на дел од кампањата, беше примено барање за контакт од една апликантка.
 46. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на E-Romnja: <https://e-romnja.ro/en/>.
 47. Видете ACFC, [Fifth Opinion on Ireland](#) (усвоен во октомври 2024), февруари 2025.
 48. Видете [Recommendation CM/Rec\(2024\)1 and Explanatory Memorandum](#); ERGO Network, [Research report on Roma access to decent and sustainable employment](#), ноември 2024; FRA, [Roma in 10 European countries](#). Главни резултати – Roma Survey 2021; FRA, [Roma and Travellers in six countries - Survey](#), 2020.
 49. За повеќе информации, видете EuroCentralAsian Lesbian* Community (EL*C), [Research: Lived Realities of Black, Racialized, Roma and Central Asian lesbians* in the EU](#), 2025.
 50. Roma Foundation for Europe, [The Ten Billion Euro Opportunity: Unlocking the Potential of Roma Youth Report](#), мај 2025; ERGO Network, [Research report on Roma access to decent and sustainable employment](#), мај 2024.
 51. ECSR, [Review on Social Rights and the Cost of Living Crisis](#), стр. 54.
 52. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на Roma Economic Development Initiative: <https://redi-ngo.eu/about-redi-2/>.

53. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на Voice of Romni: <https://voiceofromni.com.ua/en/>.
54. The Pirkkanmaa District Court, 29 March 2023, одлуки L 758/2022/458 и L 758/2022/455 – потврдени од Апелациониот суд Турку, 16 јануари 2025, пресуди 31 и 32, предмети бр. S 23/729 и S 23/730.
55. Видете, на пример, People in Peril's [активности за соработка](https://clovekvothrozeni.sk/what-we-do/social-integration-programs/) со приватни работодавачи. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на People in Peril: <https://clovekvothrozeni.sk/what-we-do/social-integration-programs/>.
56. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на FSG: www.gitanos.org.
57. За повеќе информации, видете FSG, Acceder Programme: <https://www.gitanos.org/que-hacemos/empleo/programa-acceder/>.
58. Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights of Roma in Greece](#), 3 јуни 2025, параграф 38.
59. ECRI, [General Policy Recommendation No. 11 on Combating racism and racial discrimination in policing](#), усвоен на 29 јуни 2007; поранешен Комесар за човекови права, Дуња Мијатовиќ, [Ethnic profiling: a persisting practice in Europe](#), Human Rights Comment, 9 мај 2019.
60. Amnesty International, [Stigmatising quarantines of Roma settlements in Slovakia and Bulgaria](#), 17 април 2020; ERRC, [Roma rights in the time of COVID](#), септември 2020 and [Brutal and bigoted: policing Roma in the EU](#), мај 2022.
61. Видете ЕСЧП [Lingurar v. Romania](#), Application no. 48474/14, 16 април 2019, параграфи 76, 80; ECRI, [Statement on racist police abuse, including racial profiling, and systemic racism](#) (усвоен на 82 пленарна седница, 30 јуни-2 јули 2020); PACE, [Resolution 2523](#) (2023) Institutional racism of law-enforcement authorities against Roma and Travellers, ноември 2023.
62. Видете ECRI, [General Policy Recommendation No. 11 on Combating racism and racial discrimination in policing](#), усвоен на 29 јуни 2007.
63. Видете Non-Discrimination Ombudsman, [Non-Discrimination Ombudsman's recommendations to the Helsinki Police Department regarding discriminatory Kuri1 operation against the Roma](#), 14 мај 2024.
64. ЕСЧП [R.R. and R.D. v. Slovakia](#), Application no. 20649/18, 1 септември 2020;.
65. Комесар за човекови права на Советот на Европа, [Memorandum on the human rights of Roma in the Slovak Republic](#), 25 февруари 2025; Видете исто [Комуникација](#) од невладините Poradňa и ERRC во врска со групата случаи R.R. and R.D. v. Slovakia (Application No. 20649/18), поднесена Комитетот на министри на Советот на Европа, 19 јули 2024 година.
66. Комесар за човекови права на Советот на Европа, [Memorandum on the human rights of Roma in Greece](#), 3 јуни 2025.
67. Sindy Joyce, Olive O'Reilly, Margaret O'Brien, David Joyce, Jennifer Schweppe and Amanda Haynes, [Irish Traveller's Access to Justice](#), European Centre for the Study of Hate, 2022.
68. За повеќе информации видете SYNERGY Network against gender based and domestic violence, [How to take into account the rights and needs of Roma women when working to prevent and combat gender-based violence Handbook](#), декември 2023; Bojana Netkova, Maria Metodieva, Christos Iliadis, Tiziana Barrucci, Crina Marina Muresanu, [Research on the barriers of Roma Women's Access to Justice in four countries: Bulgaria, Greece, Italy and Romania](#), published by the Council of Europe within the framework of the EU-CoE Joint programme JUSTROM, August 2022.
69. ERRC, [Femicide in North Macedonia: Romani women's network condemns state's failure to protect](#), 8 мај 2025.
70. Fair Trials, во партнерство со APADOR-CH (Romania), Bulgarian Helsinki Committee, Hungarian Helsinki Committee, и Rights International Spain, [Uncovering anti-Roma discrimination in criminal justice systems in Europe](#), декември 2020; ERRC, [Brutal and bigoted: policing Roma in the EU](#), мај 2022.
71. Видете Joint Committee on Key Issues affecting the Traveller Community, [Report on Travellers' Experience of the Justice System](#), 6 ноември 2024, со наведување податоци Irish Prison Service податоци од 2017; Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights of Travellers and Roma in Ireland](#), 25 февруари 2025.
72. ERRC во партнерство со Fair Trials, [Justice denied: Roma in the criminal justice system](#), март 2022.
73. Европски комитет за спречување на мачење и нехумани или понижувачки третман или казна (CPT), [Report to the Government of North Macedonia](#), 15 мај 2024.
74. ERRC, [North Macedonia to Pay Settlement to Families of Roma who Died in Prisons](#), 12 февруари 2021, and [Victory for Roma: Macedonia Agrees to Pay Compensation for Roma Prison Death](#), 15 јуни

- 2017.
75. Види Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights of Roma in Greece](#), 3 јуни 2025, параграф 38.
 76. Види Совет на Европа, [Holocaust remembrance - Portal](#).
 77. Види Совет на Европа, [Roma Holocaust webpage - Roma Genocide and Roma and Travellers – Roma history factsheets](#).
 78. За повеќе информации, видете Documentation and Cultural Centre of German Sinti and Roma, [Permanent Exhibition on the Holocaust against the Sinti and Roma in Heidelberg](#) (Германија).
 79. Европски ден на сеќавање на холокаустот на Синтите и Ромите, [No appropriate compensation for Sinti and Roma persecuted by the Nazi regime](#).
 80. Documentation and Cultural Centre of German Sinti and Roma, [45 years of Civil Rights Movement of German Sinti and Roma](#), 2017.
 81. Видете Европски ден на сеќавање на холокаустот на Синтите и Ромите, [The recognition of the Nazi genocide of the Sinti and Roma](#); Совет на Европа, холокауст на Ромите, извори од држава: [Germany - Recognition of the Roma Genocide - Roma Genocide](#).
 82. Европски Парламент [Resolution](#): International Roma Day – anti-Gypsyism in Europe and EU recognition of the Memorial Day of the Roma genocide during World War II, 15 април 2015.
 83. Видете Совет на Европа, [Roma history factsheets, Factsheet No. 2.2 Wallachia and Moldavia](#).
 84. Видете Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Memorandum on the human rights of Travellers and Roma in Ireland](#), 25 февруари 2025; National Council for Curriculum and Assessment (Ireland), [Traveller culture and history research report](#), февруари 2023.
 85. Бронислава Ваис (1908-1987), позната под своето ромско име Parusza, била полско-ромска класична поетеса и пејачка.. Цеија Стојка (1933-2013) била австриска писателка, уметничка, пејачка, активистка и преживеана од концентрационите логори Аушвиц, Равензбрик и Берген-Белзен.
 86. За повеќе информации, видете ја мисијата и активностите на ERIAC: <https://eriac.org/about-eriac/>.
 87. Видете Совет на Европа, [Roma history factsheets, Factsheet No.6.2 Institutionalisation and Emancipation](#).
 88. Видете [#SUKARIPE: A campaign to combat antigypsyism](#) (Грција). Оваа активност беше иницирана во рамките на заедничката програма помеѓу Европската Унија и Советот на Европа '[Equality and Freedom from Discrimination for Roma](#)' (EQUIROM). Програмата траеше до 2024 година и беше фокусирана на спречување и борба против антициганизмот и дискриминацијата, како и промовирање на еднаквост за Ромите во Бугарија, Грција, Романија и Италија.
 89. Видете [Romanikulttuurin museo](#), Хелсинки (Финска).
 90. Видете Совет на Европа, the Strasbourg [Declaration on Roma](#), High Level Summit, 20 октомври 2010; [Council of Europe Thematic Action Plan on the Inclusion of Roma and Travellers \(2016 - 2019\)](#) и [Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion \(2020 - 2025\)](#); нова Стратегија на Совет на Европа за инклузија на Роми и Патувачи (2026- 2030) треба да биде усвоена. Видете исто така и Коминикација од Европската комисија до Европскиот Совет, Европскиот парламент и Европскиот економски и социјален комитет и Комитетот на регионите '[The social and economic integration of the Roma in Europe](#)', април 2010; [EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020](#) и [EU Strategic Framework for equality, inclusion and participation for 2020-2030](#). Како дел од процесот на пристапување во Европската Унија, земјите од Западен Балкан се обврзаа да ги усогласат овие напори: во јули 2019, the [Declaration of Western Balkans Partners on Roma Integration within the EU Enlargement Process](#) беше усвоена во рамки на Берлинскиот процес.
 91. Заедничките програми ЕУ–СоЕ ги вклучуваат [ROMED](#), [JUSTROM](#), [INSCHOOL](#), [ROMACT](#), [ROMACTED](#), [EQUIROM](#), [Roma Integration III](#) and [Roma Holocaust Remembrance and Education - RomaMemory](#). Главен имплементациски актер на овие заеднички програми е Одделот за Роми и Патувачи на Советот на Европа.
 92. Видете ја мисијата и активностите на European Network on Roma Equality under EU Funds (EURoma) here: [https:// www.euromanet.eu/](https://www.euromanet.eu/)
 93. Видете ЕСЧП, [Factsheet – Roma and Travellers](#), октомври 2024.
 94. Видете исто така Комесар за човекови права, Мајкл О'Флахерти, [Shout-out](#), 'US aid freeze is leaving a void. Europe must fill it', февруари 2025.
 95. Видете Roma Civil Monitor (2024) [Examples of successful housing desegregation as a precondition of Roma integration](#). Publications Office of the European Union, Luxembourg. Уредено од Марек Хојсик.
 96. Ombudsman for Children's Office (OCO), [No End in](#)

Site; [An investigation into the living conditions of children living on a local authority site](#), мај 2021; Видете исто така ОО, [No End In Site: 2024 Update](#), октомври 2024.

97. Комисија за спречување и заштита од дискриминација, [Report on Intersectional and Multiple Discrimination against Roma Women and Girls in Access to Justice](#), јуни 2025.
98. Комесар за човекови права на Совет на Европа, [Partnership with national human rights and equality bodies key to advance common human rights goals](#), 17 октомври 2024.
99. Видете Совет на Европа, [International Roma Day](#), 8 април 2025.
100. Видете Обединети нации, Universal Values, [Principle two: Leave No one behind](#).

Мојата желба за ромските жени и девојки, и денес и за идните генерации, е тие да можат да живеат исполнети животи, без постојано да мораат да се борат за да ја докажат својата вредност..

Сонувам за свет во кој една ромска девојка може да влезе во училишница и да биде видена како ученичка со потенцијал. Во кој ќе може да сонува дека ќе стане докторка, уметник, лидер и да нема да треба да надмине десет пати повеќе пречки само да стигне на пола пат до таму.

Свет во кој ќе може да отвори книга и да ја најде својата историја раскажана со достоинство, а не избришана.

Сакам ромските девојки да знаат дека нивниот идентитет е извор на сила, а не на срам. Дека носат наследство на издржливост, опстанок, креативност и убавина. Сакам да растат во општество што ги слави, ги штити и им дава простор да се дефинираат, без страв.

Алина Шербан

Романска ромска актерка, режисерка и АРТивистка

Во Европа живеат 12 милиони Роми и Патувачи, од кои шест милиони се во Европската Унија. Нивните гласови се силни и јасни, особено гласовите на жените и девојките. Тие бараат еднаков пристап до права и можности, се борат за правда, се заложуваат за сопствените права и за правата на другите кои се потиснати на маргините на општеството. Тие охрабруваат, градат мостови и обезбедуваат поддршка таму каде што системите потфрлиле. Заеднички се стремат да изградат иднина во која секој припаѓа.

Сепак, нивните гласови често остануваат нечуени, исклучени од масите на кои се носат одлуки, непочитувани и без преземање конкретни активности. На премногу места се соочуваат со жестока омраза и дискриминација.

За подобро да ги поддржи човековите права на Ромите и Патувачите, Комесарот за човекови права на Советот на Европа, Мајкл О'Флахерти, поголемиот дел од 2024 и 2025 година го помина патувајќи низ Европа, посетувајќи ги и среќавајќи се со нив. Оваа книга ја раскажува приказната за тие средби. Таа опишува што видел и слушнал. Книгата е и повик за буђење упатен до сите низ континентот, да помогнат во градењето Европа што ги вклучува сите.

Комесарот за човекови права на Советот на Европа ја промовира свесност за човековите права и поттикнува нивно ефективно почитување во рамките на 46-те земји-членки на организацијата. Мајкл О'Флахерти го започна својот шестгодишен мандат во април 2024 година.

www.commissioner.coe.int

MKD

www.coe.int

Советот на Европа е водечка организација за човековите права на континентот. Таа има 46 држави членки, вклучувајќи ги сите членки на Европската унија. Сите држави членки на Советот на Европа ја потпишаа Европската конвенција за човекови права, која претставува меѓународен договор за заштита на човековите права, демократијата и владеењето на правото. Европскиот суд за човекови права ја следи примената на оваа конвенцијата од страна на државите членки.

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE